

**BACHELOROPLEIDING
RELIGIEWETENSCHAPPEN**

FACULTEIT RELIGIE EN THEOLOGIE

VRIJE UNIVERSITEIT AMSTERDAM

QANU
Catharijnesingel 56
PO Box 8035
3503 RA Utrecht
The Netherlands

Telefoon: +31 (0) 30 230 3100
E-mail: support@qanu.nl
Internet: www.qanu.nl

Projectnummer: Q0735

© 2020 QANU

Tekst en cijfermateriaal uit deze uitgave mogen, na toestemming van QANU en voorzien van bronvermelding, door middel van druk, fotokopie, of op welke andere wijze dan ook, worden overgenomen.

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD PANELVOORZITTER.....	5
RAPPORT OVER DE BACHELOROPLEIDING RELIGIEWETENSCHAPPEN VAN DE VRIJE UNIVERSITEIT AMSTERDAM	6
ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE OPLEIDING	6
ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE INSTELLING	6
SAMENSTELLING VAN HET PANEL.....	6
WERKWIJZE VAN HET PANEL	7
SAMENVATTEND OORDEEL VAN HET PANEL	11
ORGANISATORISCHE CONTEXT	14
BEHANDELING VAN DE STANDAARDEN UIT HET BEOORDELINGSKADER VOOR DE BEPERKTE OPLEIDINGS-BEOORDELING	15
BIJLAGEN	25
BIJLAGE 1: DOMEINSPECIFIEK REFERENTIEKADER.....	26
BIJLAGE 2: BEOOGDE LEERRESULTATEN	30
BIJLAGE 3: OVERZICHT VAN HET PROGRAMMA	33
BIJLAGE 4: BEZOEKPROGRAMMA	35
BIJLAGE 5: BESTUDEERDE EINDWERKEN EN DOCUMENTEN	36

Dit rapport is vastgesteld op 21 november 2019

VOORWOORD PANELVOORZITTER

Dit rapport bevat de bevindingen van het visitatiepanel Theologie en Religiewetenschappen in uitvoering van de kwaliteitsbeoordeling van universitaire bachelor- en masteropleidingen Theologie en Religiewetenschappen in Nederland.

Het doel van het rapport is drievoudig: de resultaten van de beoordeling van de voorgelegde opleidingen weergeven, mee in het licht van de opvolging van de bestuurlijke afspraken die opleidingen met de Nederlands-Vlaamse Accreditatie Organisatie (NVAO) hebben gemaakt na de visitatieronde in 2013; terugkoppelen over de duurzaamheid van de interne kwaliteitszorg van de betrokken instellingen en opleidingen; adviezen aanreiken voor de accreditatie van die opleidingen door de NVAO.

Het panel dat de opleidingen in het cluster Theologie en Religiewetenschappen in 2019-2020 heeft bezocht, heeft bij de zeven deelnemende instellingen – Vrije Universiteit Amsterdam, Rijksuniversiteit Groningen, Universiteit Utrecht, Universiteit van Amsterdam, Universiteit Leiden, Radboud Universiteit en Tilburg University – tweeëntwintig zorgvuldig geprofileerde en goed georganiseerde opleidingen aangetroffen, die zich bewust zijn van het belang van de kwaliteitszorg in opleidingsaanbod en onderwijs. Het panel heeft de diepgaande kennismaking met die opleidingen als bijzonder leerzaam en bemoedigend ervaren.

Het panel heeft zijn werk op voortreffelijke wijze kunnen verrichten. De zelfevaluatierapporten waren doorgaans doordacht samengesteld en vormden een relevante basis voor de eerste kennismaking met de opleidingen, de visie waarop ze steunen, de doelstellingen die ze willen realiseren en de aandachtspunten die ze voor zichzelf bepalen. De grondige gesprekken met de diverse geledingen van de opleidingen tijdens het locatiebezoek waren verhelderend.

Het panel heeft waardering voor de openheid waarmee de instellingen intern in gesprek zijn gegaan over het opleidingsaanbod, de organisatie van het onderwijs en de kwaliteitsborging daarvan. Hierdoor heeft het panel zich een duidelijk beeld kunnen vormen van de kwaliteit van de beoordeelde opleidingen en van de duurzaamheid van de borging daarvan. Het panel hoopt dat zijn rapport bijdraagt aan een helder (zelf)beeld van de betrokken opleidingen en een stimulerende rol mag vervullen in de cyclus van kwaliteitszorg die de instellingen en hun opleidingen krachtig willen verderzetten.

Dank gaat uit naar bestuur, naar academische en administratieve staf, en naar studenten en alumni van de betrokken universiteiten en opleidingen. Hun inspanningen voor de voorbereiding van de visitatie en hun medewerking aan de uitvoering van de beoordeling verdienen waardering.

Verder ben ik zeer erkentelijk jegens de leden van het panel alsook de projectleider en de secretarissen van QANU voor de uitstekende samenwerking, voor hun deskundige inbreng en voor de professionele ondersteuning. Elk van hen heeft vanuit haar of zijn eigen perspectief, ervaring en achtergrond bijgedragen aan het welslagen van de visitatie en aan de totstandkoming van dit rapport.

Aan de betrokken universiteiten en opleidingen wensen we een succesvolle uitvoering van hun opdracht tot vorming van studenten die beslagen zijn op de gebieden van theologie en religiewetenschappen. In een razendsnel veranderende 21^e-eeuwse wereld zonder grenzen is het van groot belang dat universiteiten deskundigen blijven vormen die op verstandige wijze nadenken over religie in haar veelvormigheid en over haar maatschappelijke impact, zodat hun alumni met kennis van zaken breed maatschappelijke en kerkelijke verantwoordelijkheden kunnen opnemen.

Prof. dr. Marc Vervenne
Voorzitter visitatiepanel

RAPPORT OVER DE BACHELOROPLEIDING RELIGIEWETENSCHAPPEN VAN DE VRIJE UNIVERSITEIT AMSTERDAM

Dit rapport volgt het Beoordelingskader Accreditatiestelsel Hoger Onderwijs Nederland voor de beperkte opleidingsbeoordeling van de NVAO (d.d. september 2018).

ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE OPLEIDING

Bacheloropleiding Religiewetenschappen

Naam van de opleiding:	Religiewetenschappen
CROHO-nummer:	50902
Niveau van de opleiding:	bachelor
Oriëntatie van de opleiding:	academisch
Aantal studiepunten:	180 EC
Afstudeerrichtingen:	- Comparatief - Islam - Boeddhisme - Hindoeïsme
Locatie(s):	Amsterdam
Variant(en):	voltijd, deeltijd
Onderwijstaal:	Nederlands
Inleverdatum NVAO:	01/05/2020

Het bezoek van het visitatiepanel Theologie en Religiewetenschappen aan de Faculteit Religie en Theologie van de Vrije Universiteit Amsterdam vond plaats van 11 tot en met 13 september 2019.

ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE INSTELLING

Naam van de instelling:	Vrije Universiteit Amsterdam
Status van de instelling:	bekostigde instelling
Resultaat instellingstoets:	positief

SAMENSTELLING VAN HET PANEL

De NVAO heeft op 29 augustus 2019 ingestemd met de samenstelling van het panel. Het panel dat de bacheloropleiding Religiewetenschappen beoordeelde bestond uit:

- Prof. dr. M. (Marc) Vervenne, emeritus hoogleraar Bijbelwetenschap aan de Faculteit Theologie en Religiewetenschappen van de KU Leuven en ere-rector magnificus van de KU Leuven (België) [voorzitter];
- Prof. dr. T.H. (Hetty) Zock, bijzonder hoogleraar Levensbeschouwing en Geestelijke Volksgezondheid aan de Faculteit Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap van de Rijksuniversiteit Groningen;
- Dr. M. (Mariëtte) van den Hoven, universitair hoofddocent aan het Ethiek Instituut van het Departement Filosofie en Religiewetenschap van de Universiteit Utrecht;
- L.L.M. (Laura) Rolsma BA, alumna van de bacheloropleiding Religiewetenschappen aan de Rijksuniversiteit Groningen en momenteel masterstudent Politicologie aan de Universiteit Leiden [student-lid].

Het panel werd ondersteund door dr. F. (Floor) Meijer, die optrad als secretaris.

WERKWIJZE VAN HET PANEL

De beoordeling van de bacheloropleiding Religiewetenschappen aan de Faculteit Religie en Theologie van de Vrije Universiteit Amsterdam was onderdeel van de visitatiegroep Theologie en Religiewetenschappen. Wegens de grootte van het aantal deelnemende instellingen, is het cluster opgedeeld in het "grote" cluster, de reguliere instellingen, en het "kleine" cluster, de particuliere instellingen. De visitatie van de bacheloropleiding Religiewetenschappen aan de Vrije Universiteit Amsterdam viel binnen het grote cluster.

Van september 2019 tot en met januari 2020 beoordeelde het panel van het grote cluster in totaal 22 opleidingen aan zeven universiteiten. Het grote cluster bestond uit de volgende deelnemende instellingen: Vrije Universiteit Amsterdam, Rijksuniversiteit Groningen, Universiteit Utrecht, Universiteit van Amsterdam, Universiteit Leiden, Radboud Universiteit en Universiteit van Tilburg.

Het grote cluster Theologie en Religiewetenschappen heeft de logistieke en praktische begeleiding van de visitatie en de rapportage uitbesteed aan evaluatiebureau QANU. Dr. A.H.A.M. (Alexandra) Paffen begeleidde het cluster als coördinator van QANU. Alexandra Paffen, A.P. (Anke) van Wier MA., dr. F. (Floor) Meijer, drs. L.C. (Linda) te Marvelde, en dr. J. (Jetje) De Groof traden op als secretaris in het cluster Theologie en Religiewetenschappen.

Tijdens de visitatie van de Vrije Universiteit Amsterdam werd het panel ondersteund door Alexandra Paffen en Floor Meijer. Zij zijn door de NVAO als secretaris gecertificeerd.

Het visitatiepanel

Bij de samenstelling van het visitatiepanel is rekening gehouden met de expertise, beschikbaarheid en onafhankelijkheid van de panelleden. Het visitatiepanel bestond uit de volgende leden:

- Prof. dr. M. (Marc) Vervenne, emeritus hoogleraar Bijbelwetenschap aan de Faculteit Theologie en Religiewetenschappen van de KU Leuven en ere-rector magnificus van de KU Leuven (België) [voorzitter];
- Prof. dr. T.H. (Hetty) Zock, bijzonder hoogleraar Levensbeschouwing en Geestelijke Volksgezondheid aan de Faculteit Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap van de Rijksuniversiteit Groningen;
- Prof. dr. H.C. (Hijme) Stoffels, emeritus hoogleraar Sociologie van Kerk en Godsdienst aan de Faculteit Religie en Theologie van de Vrije Universiteit Amsterdam;
- Dr. M. (Mariëtte) van den Hoven, universitair hoofddocent aan Ethiek Instituut van het Departement Filosofie en Religiewetenschap van de Universiteit Utrecht;
- Prof. dr. P.A.P. (Patrick) Nullens, hoogleraar Systematische Theologie aan de Evangelische Theologische Faculteit Leuven (België);
- Prof. dr. A.F. (Ab) de Jong, hoogleraar Vergelijkende Godsdienstwetenschap aan de Faculteit Geesteswetenschappen van de Universiteit Leiden;
- Prof. dr. C. (Camilla) Adang, hoogleraar Islamitische Studies aan het Departement Arabic and Islamic Studies van Tel Aviv University (Israël);
- T.A.J.H. (Tom) van Vilsteren MA, hoofdkrijgsmachtaalmoezenier bij Diensten Geestelijke Verzorging van het Ministerie van Defensie;
- Dr. D.J. (David) Bos, docent Sociologie aan de Faculteit der Maatschappij- en Gedragwetenschappen van de Universiteit van Amsterdam;
- Prof. dr. J.T. (Thijl) Sunier, hoogleraar Antropologie van Religie aan de Faculteit van Sociale Wetenschappen van de Vrije Universiteit Amsterdam;
- Prof. dr. M.G.K. (Mirjam) van Veen, hoogleraar Kerkgeschiedenis aan de Faculteit Godgeleerdheid van de Vrije Universiteit Amsterdam;
- Prof. dr. T (Todd) Weir, hoogleraar Geschiedenis van het Christendom en Moderne Cultuur aan de Faculteit Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap van de Rijksuniversiteit Groningen.
- Drs. J. (Jochem) Quartel, Vakdidacticus godsdienst/levensbeschouwing aan de Faculteit der Gedrags- en Bewegingswetenschappen (team voortgezet onderwijs) aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

- A. (Annemarie) Foppen, MA, MSc, alumna van de masteropleiding Theology and Religious Studies (research) en van de masteropleiding Policy, Communication and Organisation en promovenda Religie en Leiderschap aan de Vrije Universiteit Amsterdam [student-lid];
- S. (Simone) Landman, BA, bachelorstudent Theologie en bachelorstudent Religiewetenschappen aan de Radboud Universiteit Nijmegen [student-lid];
- L.L.M. (Laura) Rolsma, BA, alumna van de bacheloropleiding Religiewetenschappen aan de Rijksuniversiteit Groningen en momenteel masterstudent Politicologie aan de Universiteit Leiden [student-lid].

Vorbereiding

Op 19 december 2018 vond de voorzitterstraining plaats. Daarbij informeerde QANU de panelvoorzitter over zijn rol tijdens de visitaties. Ook is hij geïnformeerd over de van toepassing zijnde beoordelingskaders, de werkwijze en de planning van bezoeken en rapportage. Het panel kwam voor de eerste keer bijeen in een startvergadering op 7 augustus 2019, waarin de beoordelingskaders, het visitatieproces en de planning aan bod kwamen. Tevens is een werkwijze voor de visitaties afgesproken.

De coördinator stelde een bezoekprogramma op in overleg met de contactpersonen van de faculteit. De faculteit selecteerde vervolgens voor elke gespreksronde representatieve gesprekspartners. Het bezoekprogramma is in dit rapport opgenomen als bijlage 4.

In de aanloop naar het visitatiebezoek aan de Vrije Universiteit Amsterdam ontving QANU de zelfevaluatie-rapporten van de opleidingen en stuurde deze door aan de panelleden. De coördinator en panelvoorzitter maakten een selectie van vijftien eindwerken van elk van de te beoordelen opleidingen. Deze eindwerken zijn geselecteerd uit een lijst van afgestudeerden over de jaren 2015-2016, 2017-2018 en 2018-2019. Daarbij hielden de coördinator en voorzitter rekening met variatie in onderwerpkeuze, afstudeervariant, begeleiding en beoordeling.

De panelleden bestudeerden het zelfevaluatie-rapport, de eindwerken en de bijbehorende beoordelingsformulieren en stuurden hun bevindingen op naar de secretaris. De secretaris verzamelde de vragen en opmerkingen van het panel in een document en verspreidde dit onder de panelleden.

Voorafgaand aan het bezoek hield het panel een vooroverleg waarin de voorlopige bevindingen naar aanleiding van de zelfevaluatie-rapporten, de gelezen scripties en de taakverdeling ter sprake kwamen.

Bezoek

Het visitatiebezoek aan de Vrije Universiteit Amsterdam vond plaats van 11 tot en met 13 september 2019. Tijdens het bezoek bestudeerde het panel aanvullend materiaal. Een overzicht van dit materiaal is te vinden in bijlage 5. Het panel sprak met studenten en docenten, het management en verantwoordelijken, alumni en vertegenwoordigers van de examencommissie. Tevens bood het panel studenten en docenten de gelegenheid om informeel met het panel te spreken tijdens een inloopsprekkuur. Van deze gelegenheid is voor de bacheloropleiding Religiewetenschappen geen gebruik gemaakt.

Het panel beëindigde het bezoek met een intern overleg om de voorlopige bevindingen te formuleren. Ter afsluiting van het bezoek gaf de voorzitter een publieke mondelinge toelichting, waarin hij de voorlopige indrukken en algemene observaties van het panel presenteerde.

Consistentie en ijking

De consistentie in de beoordeling is op diverse manieren geborgd:

1. Het panel is zodanig samengesteld dat de voorzitter en/of een aantal panelleden bij meerdere visitatiebezoeken aanwezig was/waren.

2. De coördinator was aanwezig bij het opstellen van de voorlopige bevindingen aan het eind van elk bezoek;

Rapportage

De secretaris schreef een conceptrapport op basis van de bevindingen van het panel en legde dat vervolgens voor aan de coördinator voor een collegiale toets. Daarna heeft de voorzitter het ontwerp van rapport doorgenomen en aangevuld, om het vervolgens voor te leggen aan de andere panelleden met het verzoek het rapport te bekijken en van feedback te voorzien. Na verwerking van de feedback en na akkoord van het panel stuurde de coördinator het rapport naar de faculteit met het verzoek om feitelijke onjuistheden te melden. De feitelijke onjuistheden zijn na overleg tussen de coördinator en de voorzitter door de secretaris gecorrigeerd. Vervolgens heeft het panel het rapport vastgesteld en heeft de secretaris het toegestuurd aan de Faculteit en aan het College van Bestuur van de universiteit.

Definitie oordelen

In overeenstemming met het Beoordelingskader voor de beperkte opleidingsbeoordeling van de NVAO heeft het panel de volgende definities voor de beoordeling van de afzonderlijke standaarden gehanteerd:

Basiskwaliteit

De kwaliteit die in internationaal perspectief redelijkerwijs mag worden verwacht van een *associate degree*-, bachelor- of masteropleiding binnen het hoger onderwijs.

Voldoet

De opleiding voldoet op de standaard aan basiskwaliteit.

Voldoet ten dele

De opleiding voldoet in belangrijke mate aan basiskwaliteit op de standaard, maar er zijn verbeteringen nodig om volledig aan de standaard te voldoen.

Voldoet niet

De opleiding voldoet niet aan basiskwaliteit op de standaard.

In overeenstemming met het Beoordelingskader voor de beperkte opleidingsbeoordeling van de NVAO heeft het panel de volgende definities gehanteerd voor de beoordeling van de opleiding als geheel:

Positief

Op alle standaarden 'voldoet'.

Positief onder voorwaarden

Standaard 1 'voldoet' en maximaal op twee standaarden een 'voldoet ten dele' waarbij het panel het opleggen van voorwaarden adviseert.

Negatief

In de volgende situaties:

- 'voldoet niet' op een of meer standaarden;
- 'voldoet ten dele' op standaard 1;
- 'voldoet ten dele' op een of twee standaarden waarbij het panel niet adviseert om voorwaarden op te leggen;
- op drie of meer standaarden 'voldoet ten dele'.

SAMENVATTEND OORDEEL VAN HET PANEL

Beoogde leerresultaten

Het panel is positief over het profiel van de opleiding dat theologie en religiewetenschappen in een onderlinge samenhang en wisselwerking presenteert, en focust op de uiteenlopende rol en betekenis van eigentijdse religies in de multiculturele samenleving. De vier trajecten waartussen studenten kunnen kiezen – Comparatief, Boeddhisme, Hindoeïsme, Islam – brengen de nodige breedte, al lijkt het christendom in de huidige opleiding wat onderbelicht. De sinds 2013 herziene eindtermen vormen een adequate vertaling van het opleidingsprofiel en zijn van een passend niveau. Wel raadt het panel aan om de voor de opleiding karakteristieke eindterm rond dialogisch leren te concretiseren en – analoog aan de aanvullende eindtermen van de trajecten Boeddhisme, Hindoeïsme en Islam – ook voor het comparatieve traject eigen aanvullende eindtermen te formuleren.

Onderwijsleeromgeving

Het panel oordeelt dat curriculum, leeromgeving en docenten het studenten mogelijk maken om de beoogde leerresultaten te realiseren. Het onderwijsprogramma is logisch opgebouwd en van overtuigende inhoudelijke kwaliteit. Het onderwijs in wetenschappelijke vaardigheden is sinds de laatste visitatie aangescherpt en betrokkenen ervaren dat dit een kwaliteitsimpuls aan de scripties heeft gegeven. Te overwegen vervolgstappen zijn om de leerlijnen verder uit te diepen en interfacultaire samenwerkingsverbanden uit te breiden, zodat een multi- of interdisciplinaire werkwijze in de scriptie beter ondersteund wordt. De leeromgeving die de opleiding aan studenten biedt, past bij een kleine opleiding die de diversiteit van haar studentenpopulatie optimaal wil benutten. Het onderwijs is voldoende activerend en het panel heeft voorbeelden gehoord van leervormen die invulling geven aan het relevante facultaire onderwijsconcept van 'dialogisch leren'. Niettemin verdient de theoretische onderbouwing van dit concept volgens het panel meer structurele aandacht, evenals de scholing van docenten op het vlak van *mixed classroom teaching*. Uit de gesprekken kwam de bestaande diversiteit tegelijkertijd als een sterk punt en als een potentiële bron van spanningen naar voren. Ter bevordering van de groepsvorming vraagt het panel de opleiding mogelijkheden te onderzoeken om studenten ook buiten de colleges om meer met elkaar in contact te brengen. Verdere uitdagingen liggen er de komende periode op het vlak van het verhogen van de instroom en het reduceren van de aanzienlijke uitval. Met het oog op dat laatste moet de opleiding wat het panel betreft inzetten op het intensiveren van de begeleiding van studenten. Over de kwaliteit en toewijding van het docententeam is het panel positief. Docenten zijn experts binnen hun vakgebied en beschikken over de vereiste didactische expertise. Wel is de door stafleden ervaren werkdruk in combinatie met een aangekondigde reorganisatie en de aanstaande introductie van een nieuw bachelorcurriculum een bron van zorg. Het management zal goed moeten monitoren dat de onderwijskwaliteit in de komende periode niet onder deze factoren te lijden heeft.

Toetsing

Het panel stelt vast dat het facultaire toetsbeleid en het toetsplan van de opleiding uitgangspunten bieden voor valide, betrouwbare, transparante en uitvoerbare toetsing. De opleiding hecht onder meer belang aan toepassing van het vierogenprincipe bij toetsconstructie, het combineren van op de leerdoelen afgestemde formatieve en summatieve toetsen, en een heldere communicatie naar studenten over wat er van hen verwacht wordt. De procedures voor scriptiebeoordeling zijn in de afgelopen periode aangescherpt en de examencommissie is geprofessionaliseerd. Al met al leidt dit tot een systeem van toetsing dat op papier goed in elkaar steekt. Toch ervaart de opleiding dat het in de praktijk tijd kost om alle docenten mee te krijgen in de nieuwe systematiek. Verbeterpunten die het panel noteerde zijn dat studenten nog niet altijd schriftelijke feedback krijgen op papers en dat beoordelingsformulieren van scripties vaak te summier worden ingevuld, waardoor het eindoordeel onvoldoende onderbouwd is. Het dialogisch leren, volgens velen het vlaggenschip van de opleiding, wordt nog niet consequent getoetst. Hoewel er in de implementatie van procedures nog stappen te zetten zijn, heeft het panel vertrouwen in de goede voortgang van de opleiding op

dit vlak. Dit is niet in de laatste plaats te wijten aan het zelfbewuste en constructieve optreden van de examencommissie, die goed grip heeft op de toetskwaliteit binnen de opleiding.

Gerealiseerde leerresultaten

Het panel stelt op grond van een steekproef van vijftien scripties vast dat studenten, op één uitzondering na, in de eindwerken laten zien dat zij de eindtermen van de opleiding realiseren. De scripties zijn vaak doorwrochte, omvangrijke werken, waarin studenten belangwekkende onderwerpen behandelen. Geconstateerde zwaktes op het vlak van methodische reflectie, kritische hermeneutiek en het niet voldoende anonimiseren van privacygevoelige data vragen om strakkere begeleiding op deze punten. Afgestudeerden van de opleiding stromen door naar een keur van masteropleidingen, binnen en buiten de faculteit en de VU.

Het panel beoordeelt de Standaarden uit het Beoordelingskader voor de beperkte opleidingsbeoordeling als volgt:

Bacheloropleiding Religiewetenschappen

Standaard 1: Beoogde leerresultaten	voldoet
Standaard 2: Onderwijsleeromgeving	voldoet
Standaard 3: Toetsing	voldoet
Standaard 4: Gerealiseerde leerresultaten	voldoet
Algemeen eindoordeel	positief

De voorzitter, prof. dr. M. (Marc) Vervenne, en de secretaris, dr. F. (Floor) Meijer, van het panel verklaren hierbij dat alle panelleden kennis hebben genomen van dit rapport en instemmen met de hierin vastgestelde oordelen. Zij verklaren ook dat de beoordeling in onafhankelijkheid heeft plaatsgevonden.

Datum: 21 november 2019

ORGANISATORISCHE CONTEXT

De Faculteit Religie en Theologie (FRT, voorheen Faculteit der Godgeleerdheid) van de Vrije Universiteit te Amsterdam (VU) biedt vijf opleidingen aan: de bacheloropleiding Religiewetenschappen, de bacheloropleiding Theologie (*joint degree* met Protestants Theologische Universiteit, PThU), de eenjarige masteropleiding Theologie en Religiewetenschappen, de driejarige masteropleiding Theologie en Religiewetenschappen (predikantsopleiding) en de tweejarige researchmasteropleiding Theology and Religious Studies. De eerste vier opleidingen maakten deel uit van het Cluster Theologie en Religie. De panelbevindingen en -oordelen over deze opleidingen zijn opgenomen in vier aparte beoordelingsrapporten.

De faculteit kent twee onderzoeksafdelingen, (1) Texts and Traditions, met een focus op het historische perspectief en de bronnen van religie, en (2) Beliefs and Practices, met een focus op de geleefde religie in al haar verschijningsvormen. In alle opleidingen, zowel bachelor als master, werkt de faculteit samen met kerkelijke seminaries. In totaal tien seminaries participeren voor maximaal 40% in de opleidingen met eigen docenten en geven zo vorm aan hun specifieke ambtsopleidingen.

Elke opleiding wordt geleid door een opleidingsdirecteur. De verschillende specialisaties in de opleidingen hebben een eigen coördinator. De bestuurlijke verantwoordelijkheid voor het onderwijs ligt bij de portefeuillehouder onderwijs, die samen met de decaan, de portefeuillehouder onderzoek en de directeur bedrijfsvoering het faculteitsbestuur vormt. FRT heeft twee opleidingscommissies, één commissie voor de *joint* bachelor en één commissie voor de overige opleidingen. Het seminarie-onderwijs uit de *joint* bachelor is belegd bij de opleidingscommissie voor de overige opleidingen. Met het oog daarop hebben de opleidingscommissies één lid dat in beide commissies participeert. De examencommissies zijn op soortgelijke manier georganiseerd, met een examencommissie voor de *joint* bachelor en een examencommissie voor de overige opleidingen. Ook wat betreft de examencommissie valt het seminarie-onderwijs van de *joint* bacheloropleiding onder de examencommissie overige opleidingen.

Een aangekondigde ontwikkeling is de herziening van de bacheloropleiding Religiewetenschappen tot International Bachelor Theology and Religious Studies per september 2020. Studenten kunnen dit programma naar keuze volledig in het Engels, of deels in het Nederlands en deels in het Engels volgen. Waar de huidige opleiding vier specialisaties kent –, te weten Comparatief, Islam, Hindoeïsme en Boeddhisme –, zal in het vernieuwde curriculum sprake zijn van drie profielen, namelijk Religiewetenschappen, Islamitische Theologie en Klassiek-Christelijke Theologie. De curriculumvernieuwing zet bovendien in op onderwijsinnovatie en op versterking van de onderzoeksvaardigheden van studenten. Door de introductie van het onderwijsconcept *mixed classroom* wil de opleiding optimaal gebruikmaken van de (onder meer levensbeschouwelijke en culturele) diversiteit binnen de studentenpopulatie.

De bacheloropleiding wordt zowel in een voltijd- als deeltijdvariant aangeboden. De bevindingen en oordelen in dit rapport hebben betrekking op beide varianten, tenzij anders is aangegeven.

BEHANDELING VAN DE STANDAARDEN UIT HET BEOORDELINGSKADER VOOR DE BEPERKTE OPLEIDINGS-BEOORDELING

Standaard 1: Beoogde leerresultaten

De beoogde leerresultaten passen bij het niveau en de oriëntatie van de opleiding en zijn afgestemd op de verwachtingen van het beroepenveld en het vakgebied en op internationale eisen.

Bevindingen

Profiel

De bacheloropleiding Religiewetenschappen richt zich op 'het vormen en toerusten van toekomstige religieuze leiders en opiniemakers, die academisch kunnen reflecteren op de behoeften en kwesties die spelen in de multiculturele samenleving en de eigen achterban, en die de verbinding kunnen leggen tussen theorie en praktijk'. Doelstelling is om een programma aan te bieden dat theologie en religiewetenschappen in onderlinge samenhang en wisselwerking presenteert. In vergelijking met andere opleidingen profileert de opleiding zich nadrukkelijk als een multireligieuze plek, waar studenten leren om hun eigen levensbeschouwing constructief in te brengen in het publieke debat over de betekenis van religie en diversiteit op basis van wetenschappelijke reflectie, maatschappelijke relevantie en communicatief verbindende dialoog. Tijdens de opleiding bestuderen studenten de historische achtergronden van de grote wereldreligies, met een focus op de uiteenlopende rol en betekenis van eigentijdse religies in de multiculturele samenleving. Daarnaast leren ze om te reflecteren op het verschijnsel 'religie'. Ze bekijken de godsdienst zowel sociaalwetenschappelijk ('van buiten') als door de bril van de theoloog ('van binnenuit'). Hierbij reiken docenten inzichten aan uit de sociologie, geschiedenis, psychologie, filosofie, antropologie, mediastudies en pedagogiek. De bacheloropleiding bereidt primair voor op doorstroom naar een gerelateerde masteropleiding, bijvoorbeeld aan de Faculteit Religie en Theologie, niet op het betreden van de arbeidsmarkt.

Bachelorstudenten kunnen kiezen tussen vier verschillende trajecten, elk met een eigen insteek:

1. Comparatief, een algemeen-vergelijkend religiewetenschappelijk traject;
2. Boeddhisme, een levensbeschouwelijk-boeddhistisch traject met religiewetenschappelijke onderdelen;
3. Hindoeïsme, een hindoe-theologisch traject met religiewetenschappelijke onderdelen;
4. Islam, een islamitisch-theologisch traject met religiewetenschappelijke onderdelen.

Het panel vindt het profiel van de opleiding passend en voldoende in lijn met het domeinspecifiek referentiekader Theologie en Religiewetenschappen, zie bijlage 1. Het staat positief tegenover de nagestreefde dialoog tussen het theologische binnenperspectief en het religiewetenschappelijke buitenperspectief. Bovendien constateert het dat de nadruk op diversiteit goed aansluit bij het profiel van de VU als inclusieve universiteit. De opleiding maakt op overtuigende wijze gebruik van de religieuze en culturele diversiteit van de stad Amsterdam. De vier aangeboden trajecten zorgen voor breedte en maken de opleiding aantrekkelijk voor verschillende doelgroepen. Tegelijkertijd stelt het panel vast dat niet elk traject genoeg studenten trekt. Het Islam-traject heeft de meeste studenten, terwijl de trajecten Boeddhisme en Hindoeïsme als zelfstandige trajecten niet levensvatbaar blijken en vanaf 2020 alleen nog samen als minor worden aangeboden. Het christendom vindt het panel in het huidige profiel van de opleiding wat onderbelicht, maar dat verandert met de introductie van een profiel Klassiek-Christelijke Theologie in het nieuwe curriculum. De uiteenlopende (hoofdzakelijk religiewetenschappelijke dan wel theologische) insteek van de trajecten leidt tot een zekere ongelijkvormigheid qua focus (respectievelijk gericht op één godsdienst of breder) en benadering (meer tekstgericht dan wel meer sociaal- en religiewetenschappelijk) – alhoewel meer op papier dan in de praktijk. Volgens het management

zijn de karakters verschillen tussen de tracks eerder terug te voeren op de verschillende studenten die zij trekken dan op een fundamenteel andere benadering van de materie door de staf. De studenten van de trajecten Comparatief, Boeddhisme en Hindoeïsme zijn in de praktijk eerder seculier ingesteld, terwijl het traject Islam nogal wat praktiserende moslims aantrekt, die de bestudeerde stof kunnen relateren aan de eigen traditie.

Beoogde leerresultaten

Naar aanleiding van de visitatie van 2013 zijn de beoogde leerresultaten (hierna: eindtermen) van de opleiding herzien, zie bijlage 2. De huidige opleiding telt zeven algemene eindtermen (a t/m g). Deze zijn in overeenstemming met het domeinspecifiek referentiekader geformuleerd en bovendien verbonden met de Dublin-descriptoren voor academische bacheloropleidingen. Daarnaast kennen de trajecten Boeddhisme, Hindoeïsme en Islam inmiddels eigen aanvullende eindtermen waarin het specifieke karakter van deze specialisaties tot uitdrukking komt.

Het panel heeft vastgesteld dat het niveau, de oriëntatie en de inhoud van de eindtermen voldoen aan de algemene, internationaal geaccepteerde eisen die gesteld worden aan een wo-bacheloropleiding, zoals beschreven in de Dublin-descriptoren. Het opleidingsprofiel klinkt in de eindtermen door doordat deze expliciet aandacht besteden aan reflectie op levensbeschouwelijke posities en het opdoen van ervaring met het voeren van dialoog (eindterm e). Wel vindt het panel (delen van) deze eindterm vrij onnauwkeurig geformuleerd en daardoor moeilijk toetsbaar/realiseerbaar. Het raadt de opleiding aan om de verwachtingen rond 'het voeren van dialoog en de reflectie op de eigen levensbeschouwelijke positie' nader uit te werken. De introductie van aanvullende trajectspecifieke eindtermen vindt het panel een positieve ontwikkeling, al geniet het de voorkeur om hier één lijn te trekken voor alle trajecten. Ter bevordering van de gelijkvormigheid beveelt het panel aan om ook voor het comparatieve traject aanvullende eindtermen te formuleren.

Overwegingen

Het panel is positief over het profiel van de opleiding dat theologie en religiewetenschappen in een onderlinge samenhang en wisselwerking presenteert, en focust op de uiteenlopende rol en betekenis van eigentijdse religies in de multiculturele samenleving. De vier trajecten waartussen studenten kunnen kiezen – Comparatief, Boeddhisme, Hindoeïsme, Islam – brengen de nodige breedte, al lijkt het christendom in de huidige opleiding wat onderbelicht. De sinds 2013 herziene eindtermen vormen een adequate vertaling van het opleidingsprofiel en zijn van een passend niveau. Wel raadt het panel aan om de voor de opleiding karakteristieke eindterm rond dialogisch leren te concretiseren en – analoog aan de aanvullende eindtermen van de trajecten Boeddhisme, Hindoeïsme en Islam – ook voor het comparatieve traject eigen aanvullende eindtermen te formuleren.

Conclusie

Bacheloropleiding Religiewetenschappen: het panel beoordeelt Standaard 1 als 'voldoet'.

Standaard 2: Onderwijsleeromgeving

Het programma, de onderwijsleeromgeving en de kwaliteit van het docententeam maken het voor de instromende studenten mogelijk de beoogde leerresultaten te realiseren.

Bevindingen

Curriculum

Het driejarige bachelorprogramma (180 EC) is geheel opgebouwd uit modules van 6 EC. Studenten kiezen direct voor een van de vier trajecten en volgen een combinatie van algemene, trajectoverschrijdende vakken (minimaal 108 EC, inclusief minor, voorbereiding scriptie en scriptie) en trajectspecifieke vakken (maximaal 72 EC). Een deel van de algemene vakken in het eerste jaar wordt gedeeld met de *joint* bacheloropleiding Theologie. Per traject worden er een aantal (4-5) inhoudelijke leerlijnen onderscheiden die richting geven aan de trajectspecifieke modules.

Daarnaast zijn er twee overkoepelende leerlijnen: (1) Dialoog en (2) Academische Vaardigheden. In het eerste jaar van de opleiding maken studenten kennis met een aantal van de belangrijkste wereldreligies, zoals Islam, Christendom en Jodendom. Daarnaast zijn er vakken gewijd aan religieuze verschijnselen en voor alle studenten verplichte 'academische kernvakken'. In trajectspecifieke vakken verwerven eerstejaarsstudenten bovendien basiskennis in de traditie van het gekozen traject. Het tweede jaar richt zich op verbreding van de algemeen religiewetenschappelijke en traject-specifieke basiskennis en op kennismaking met theorieën aan de hand waarvan religieuze verschijnselen geïnterpreteerd kunnen worden in academische kernvakken. Het eerste semester van het derde jaar staat in het teken van een vrije keuzeruimte (30 EC), in te vullen met een minor, stage of buitenlandverblijf. Alleen het traject Islam kent geen keuzeruimte, in plaats daarvan volgen studenten verspreid over het curriculum vijf modules Arabisch. Het tweede semester van het derde jaar is gewijd aan verdieping, integratie en afronding, en wordt afgesloten met een bachelorscriptie (6 EC). Een schematisch overzicht van het curriculum is opgenomen in bijlage 3.

Het panel is tevreden over de opbouw en inhoud van het curriculum. Het vindt de structuur van het programma helder en ziet een meerwaarde in de opbouw aan de hand van leerlijnen. Wel meent het panel dat de opleiding de leerlijnen verder zou kunnen verdiepen. Voor de trajectspecifieke leerlijnen geldt, zo las het panel in het studentenhoofdstuk, dat studenten de leerlijnen niet noodzakelijkerwijs in het curriculum herkennen. Voor wat betreft de twee overkoepelende leerlijnen zou de opleiding het te bereiken niveau per opleidingsjaar nader kunnen expliciteren. Het panel kan zich vinden in de verhouding tussen algemene en trajectspecifieke vakken; de vier trajecten krijgen wat het panel betreft een voldoende overtuigende invulling. Uit materiaal van bestudeerde voorbeeldvakken (zie voor een overzicht bijlage 5) blijkt een adequaat niveau. De vakinhoud past bij het profiel van de opleiding en reflecteert de focus op de uiteenlopende rol en betekenis van eigentijdse religies in de multiculturele samenleving en de nagestreefde dialoog tussen religiewetenschappelijke buitenperspectieven en levensbeschouwelijke binnenperspectieven. De gebruikte literatuur is relevant en voldoende actueel. De door het panel bestudeerde curriculummatrix laat bovendien zien dat het geheel van vakken de eindtermen voldoende afdekt.

Een specifieke en te prijzen ontwikkeling sinds de vorige visitatie (2013) is dat het onderwijs in onderzoeksvaardigheden systematischer vorm krijgt. Alle leerjaren omvatten zogenaamde Academische Kernvakken die gericht zijn op academische en wijsgerige vorming, en op methoden en technieken van wetenschappelijk onderzoek. Studenten ervaren, naar het panel vernam, dat deze vakken (en ook de schrijfvaardigheidsoopdrachten die deel uitmaken van bijna alle vakken) hen de benodigde basis geven voor het schrijven van de bachelorscriptie. Pas nadat studenten in het derdejaarsvak *Vorbereiding Scriptie* een goedgekeurd scriptievoorstel, inclusief probleemstelling en onderzoeksvraag, hebben geschreven, kunnen zij beginnen met de scriptie. Volgens docenten met wie het panel sprak, heeft deze nieuwe opzet van het academische vaardighedenonderwijs een duidelijke kwaliteitsimpuls gegeven aan de scripties.

Hoewel multi-/interdisciplinariteit geen expliciete doelstelling is voor de scriptie, blijkt uit de steekproef van eindwerken dat sommige studenten onderwerpen kiezen die de grenzen van het domein van theologie en religiewetenschappen overschrijden. Zij maken in hun onderzoek bijvoorbeeld gebruik van sociaalwetenschappelijke benaderingen. De huidige begeleidingsstructuur is echter (nog) niet ingericht op scripties die de kernexpertise van eigen docenten te buiten gaan; het is niet gebruikelijk om voor de begeleiding van dergelijke scripties experts van andere faculteiten in te schakelen. Wat het panel betreft mogen er op het gebied van interfacultaire samenwerking, zeker waar het aankomt op de begeleiding van scripties, verdere stappen gezet worden. In algemene zin is het panel evenwel positief over het academische karakter van de opleiding. Het concludeert dat er voldoende wisselwerking is tussen onderwijs en onderzoek; alle docenten hebben een aanstelling waarvan zowel onderwijs als onderzoek deel uitmaken en de opleiding hecht er belang aan dat studenten op beginnersniveau bij het onderzoek van hun docenten betrokken worden.

Uit het studentenhoofdstuk en een gesprek met bachelorstudenten concludeert het panel dat studenten de opbouw en inhoud van de opleiding positief beoordelen. Als sterk punt noemden zij met name dat de opleiding uitnodigt tot een verbreding van het eigen wereldbeeld en zicht biedt op verschillende perspectieven. Mogelijkheden tot verdere verbetering zijn er volgens studenten ook. Sommigen zijn voorstander om in alle trajecten de algemene inleidingen in de wereldreligies op te nemen; studenten van het traject Islam volgen bijvoorbeeld geen inleiding in het boeddhisme, terwijl de inleiding in het jodendom ontbreekt in de trajecten Hindoeïsme en Boeddhisme. Het panel vindt het positief dat het nieuwe curriculum aan die wens van studenten zal tegemoetkomen door een vak 'World Religions' op te nemen, waarin concepten uit alle wereldreligies zullen worden besproken. Over het algemeen vinden studenten het belangrijk dat de inhoud van vakken aansluit bij de actualiteit en ook leunt op contemporaine (sociaalwetenschappelijke) theorieën en concepten. Het panel heeft vastgesteld dat de opleiding de wens tot actualisering ook buiten de contacturen oppakt, zoals rond de kwestie van de 'Nashville Verklaring'. Het aspect arbeidsmarktorientatie scoort laag in studentenenquêtes en ook studenten met wie het panel sprak vinden dat de opleiding er niet per se in slaagt om een duidelijk toekomstperspectief te schetsen. Daar staat evenwel tegenover dat de opleiding ook niet streeft naar directe uitstroom naar de arbeidsmarkt, maar haar studenten in de richting van een masteropleiding wil sturen.

Leeromgeving

De bacheloropleiding Religiewetenschappen is een kleinschalige opleiding binnen een kleinschalige faculteit. Gemiddeld heeft de opleiding een jaarlijkse instroom van iets meer dan dertig studenten, die (zeer) ongelijkmatig over de vier trajecten verdeeld is. Daarnaast trekt de opleiding redelijk wat minorstudenten. De bescheiden omvang van de opleiding gaat gepaard met een relatief informele cultuur. Dit biedt volgens het panel voor de hand liggende voordelen, bijvoorbeeld de in veel gesprekken benadrukte korte lijnen tussen studenten en docenten. Een mogelijk nadeel – waarvan betrokken gremia zich ook bewust lijken – is dat procedures (nog) niet altijd geformaliseerd zijn en dat afspraken niet altijd schriftelijk worden vastgelegd. Wat het panel betreft zou de opleiding iets strakker mogen sturen op verdere uniformering en formalisering.

De opleiding stelt zich ten doel om haar diverse studentenpopulatie een stimulerende multireligieuze leeromgeving te bieden. De onderwijsvisie die ten grondslag ligt aan het onderwijs van de Faculteit Religie en Theologie is 'dialogisch leren'. De opleidingen willen studenten leren om te schakelen tussen het eigen levensbeschouwelijke binnenperspectief en het religiewetenschappelijke buitenperspectief, en tegelijk de eigen opvattingen en overtuigingen, zowel religieus als wetenschappelijk, kritisch te bevragen in dialoog met andere opvattingen en standpunten (zie ook eindterm e). Dit betekent dat in het onderwijs bewust ruimte wordt gecreëerd voor uitwisseling tussen studenten, die sterk wisselende achtergronden hebben, en tussen studenten en docenten. Wat het panel betreft is het concept dialogisch leren een potentieel sterk uitgangspunt, waarmee goed gebruik kan worden gemaakt van de bestaande diversiteit binnen de bacheloropleiding. Het stelt vast dat dit onderwijsconcept sinds de vorige visitatie verder is geoperationaliseerd. Het aantal college-uren waarbinnen dialogisch leren plaatsvindt is uitgebreid en in de gesprekken heeft het panel verschillende voorbeelden van de toepassing van dit concept gehoord. Studenten beschreven dat bepaalde vakken rollenspellen inzetten om de dialoog te expliciteren (*interfaith learning*) en dat zij papers moeten schrijven waarin verschillende perspectieven op een bepaald onderwerp aan de orde komen. Zowel studenten als docenten lijken enthousiast over de mogelijkheden die dialogisch leren biedt. Niettemin blijft de theoretische onderbouwing van het dialogisch leren een aandachtspunt. Het panel meent dat de praktische inzet van het onderwijsconcept zou kunnen worden versterkt door consequent gebruik te maken van de bestaande theorie- en modelvorming op dit punt en bovendien ervaringen uit te wisselen met andere VU-opleidingen die dialogisch leren inzetten. Ook vindt het panel dat het management het gebruik van werkvormen die gericht zijn op dialogisch leren structureler kan promoten. In de huidige situatie lijkt het initiatief daartoe voor een groot deel bij individuele docenten te liggen, waardoor de mate waarin het onderwijs 'dialogisch' is opgezet, uiteenloopt.

Uit de gesprekken met studenten en docenten bleek dat de (levensbeschouwelijk en cultureel) diverse leeromgeving een sterk punt is van de opleiding, maar tegelijk ook spanningen oproept en vraagt om een voortdurend 'plooien' door docenten. Met name in de vakken die gedeeld worden met de *joint* bacheloropleiding Theologie maken studenten met een christelijke achtergrond de hoofdmoot uit en voelen studenten uit andere tradities zich soms overspoeld door christelijke thema's. Ook komt het voor dat studenten zich in discussies over gevoelige maatschappelijke onderwerpen niet genoeg op hun gemak voelen om hun mening te uiten, waardoor beladen onderwerpen niet uitgediept kunnen worden. Wat het panel betreft onderstreept dit de noodzaak van een goede training van docenten in het begeleiden van een *mixed classroom*. Zeker nu de aanstaande onderwijsvernieuwing in de bacheloropleiding inzet op een verdere vergroting van de diversiteit, verdient docentprofessionalisering op dit punt structurele aandacht. Een goed streven dat het management in de gesprekken noemde, is om in de toekomst meer gebruik te gaan maken van *co-teaching*, waarbij vakken gegeven worden door twee stafleden, elk met een andere levensbeschouwelijke achtergrond. Dit voorbeeld onderstreept wat het panel betreft dat het dialogisch leren niet alleen relevant is op het niveau van de studenten, maar dat het voor de eveneens heterogene staf evenzeer belangrijk is om voortdurend in dialoog te treden en in gezamenlijkheid vorm te geven aan de opleiding.

Een belangrijk ander aandachtspunt dat studenten aanstipten is dat de cohortvorming versterkt kan worden. Studenten zouden graag buiten de colleges om meer gelegenheid willen krijgen om met elkaar in gesprek te gaan. Bovendien pleiten zij voor meer structureel contact met studenten van de *joint degree* bachelor Theologie. Oplossingen die de opleiding wat het panel betreft zou kunnen onderzoeken zijn om een (facultaire) studievereniging in het leven te roepen en/of een specifieke ruimte in te richten waar alle studenten elkaar kunnen ontmoeten. Studenten van de opleiding Religiewetenschappen vinden – terecht – dat zij qua materiële voorzieningen minder goed bedeed zijn dan studenten van de *joint degree* bachelor, die in het bouwdeel van de PThU wel over een gemeenschappelijke ruimte met studieplekken en vergadermogelijkheden beschikken.

Ten aanzien van de vormgeving van het onderwijs heeft het panel vastgesteld dat het aantal contacturen adequaat is en dat de gehanteerde werkvormen passend zijn. In het eerste jaar volgen studenten 14 uur college per week en in latere leerjaren neemt dat af tot 12 uren per week. Het onderwijs wordt met name aangeboden in de vorm van (kleinschalige) hoorcolleges en activerende werkcolleges. Studenten zijn tevreden over de invulling van de colleges. Wel gaven zij aan dat de relatief omvangrijke groepen in met de *joint degree* bachelor gedeelde vakken een betekenisvolle discussie soms in de weg staan, terwijl het studentenaantal in de trajectspecifieke colleges juist zodanig laag kan zijn dat groepsdiscussie nauwelijks nog mogelijk is. Een ander punt dat studenten aanstipten, is dat de faculteit cursussen met minder dan vijf studenten volgens haar onderwijsinzetmodel niet op de reguliere wijze kan realiseren. In plaats van hoor- en/of werkcolleges gedurende de gehele periode, biedt de opleiding een beperkt aantal werkcolleges of tutorials aan om de literatuurstudie in goede banen te leiden. Het aantal contacturen is bij deze cursussen dus geringer, maar volgens de opleiding is het contact dat er is wel intensiever. Het panel vindt dit een aanvaardbare regeling en in elk geval verkieslijker dan zelfstudie-uren.

Tijdens de visitatie bleek ook dat de opleiding nog niet structureel gebruik maakt van de mogelijkheden van digitalisering. Gelet op het relatief grote aantal deeltijdstudenten, van wie er veel op grote(re) afstand wonen en de studie combineren met werk, denkt het panel dat het inzetten van vormen van *e-learning* waardevol kan blijken. Het raadt de opleiding aan om deze mogelijkheden nader te verkennen.

Studeerbaarheid en studiebegeleiding

Studenten met wie het panel sprak bevestigden dat het mogelijk is om de bacheloropleiding in drie jaar af te ronden. De studeerbaarheid van de opleiding is wat hen betreft in orde. Toch lijken relatief veel studenten bewust een vierde jaar aan de opleiding vast te plakken, omdat zij vinden dat er zo meer uit de opleiding te halen valt. In een gesprek met het panel karakteriseerden sommige studenten de opleiding als 'zwaar', niet zozeer door een te hoge studielast als wel door de

conceptueel ingewikkelde aard van het vakgebied en het diepgaande zelf- en gewetensonderzoek dat van studenten wordt verwacht. Dat veel studenten al vroeg in de opleiding uitvallen, heeft volgens studenten soms te maken met niet waargemaakte of afwijkende verwachtingen, maar misschien wel vaker met het redelijk 'confronterende' karakter van de opleiding. Voor de opleiding zelf is de hoge uitval begrijpelijkerwijs een bron van zorg, zeker in combinatie met de al geringe instroom en de ongelijke verdeling van studenten over de vier trajecten. Het panel stelt vast dat de opleiding onder meer met matchingsactiviteiten grip op deze problematiek probeert te krijgen.

Gelet op de frequentie waarmee studievertraging en uitval voorkomen, meent het panel dat de opleiding meer aandacht zou kunnen besteden aan de begeleiding van studenten. Uit het gesprek met studenten en het studentenhoofdstuk bleek weliswaar dat studenten de begeleiding door individuele docenten in de regel als zeer positief en voldoende intensief ervaren, maar dat behoefte bestaat aan een structurelere vorm van begeleiding, zeker in het eerste jaar. Het panel raadt de opleiding met klem aan om meer werk te maken van de begeleiding, bijvoorbeeld door het introduceren van een mentoraat of het aanbieden van meerdere gespreksmomenten met de studieadviseur.

Internationalisering

Het panel stelt vast dat de faculteit internationalisering als belangrijk middel ziet om de toekomstbestendigheid van de opleiding te verhogen. Er wordt momenteel toegewerkt naar een tweetalige *international bachelor*, die naast Nederlandse studenten ook internationale studenten kan aantrekken. Vanaf 2020 kunnen studenten het programma geheel in het Engels, of deels in het Nederlands en deels in het Engels volgen. Tijdens de visitatie heeft het panel met belanghebbenden over deze ontwikkeling gesproken. Het constateert dat bepaalde studenten en docenten internationalisering toejuichen, terwijl anderen nog wat aarzelend lijken. Het panel staat in beginsel positief tegenover internationalisering, zo lang onderwijsinhoudelijke motieven (en niet studentenaantallen) doorslaggevend zijn en er sprake is van een aantoonbare maatschappelijke behoefte. Op deze punten maakte het faculteitsbestuur in gesprek met het panel steekhoudende opmerkingen. Internationalisering is volgens het bestuur een aangewezen middel om de levensbeschouwelijke en culturele diversiteit verder te vergroten en het dialogisch leren (met het nieuwe concept van *mixed classroom teaching*) nog sterker vorm te geven. Een recent marktonderzoek wijst volgens het bestuur bovendien uit dat er binnen en buiten Nederland voldoende animo bestaat voor een internationaal georiënteerd Engelstalig programma. Een kanttekening die het panel bij dit verder heldere verhaal zou willen plaatsen is dat het overkoepelende streven naar meer diversiteit zich niet per definitie logisch verhoudt tot het concrete voornemen om de werving vooral op neocalvinistische doelgroepen in de Verenigde Staten en Zuid-Korea te concentreren. Een algemene suggestie die het panel zou willen doen, is om in de komende periode de facultaire visie op internationalisering verder uit te werken en op basis daarvan binnen de faculteit een breed draagvlak voor internationalisering te bewerkstelligen.

Docenten

Over de kwaliteit van het docententeam is het panel positief. De opleiding wordt verzorgd door een op levensbeschouwelijk vlak divers team van enthousiaste stafleden. Docenten zijn experts op relevante vakgebieden en beschikken bovendien over de vereiste didactische vaardigheden. Het panel stelt vast dat sinds de vorige visitatie – met resultaat – is ingezet op de verdere professionalisering van de staf. Inmiddels heeft een zeer ruime meerderheid van de vaste staf (90%) een Basiskwalificatie Onderwijs (BKO) behaald. Voor de komende periode zet de faculteit tot tevredenheid van het panel in op aanvullende certificering van seniorstafleden. Over de omvang van de staf bestaan binnen de opleiding enige zorgen. Stafleden ervaren naar eigen zeggen een hoge werkdruk en kort voor het visitatiebezoek werd een reorganisatie aangekondigd waardoor de staf verder zal inkrimpen. Het panel vindt het samenvallen van deze reorganisatie met de introductie van de nieuwe bachelorcurriculum een ongelukkige samenloop van omstandigheden. Het management zal nauwgezet moeten monitoren dat de onderwijskwaliteit hierdoor niet in het geding komt. Het panel waarschuwt bovendien voor de – in kleine opleidingen vrij gangbare – situatie dat studenten steeds weer les krijgen van dezelfde docent. Ondanks de beperkte middelen

raadt het panel aan om te streven naar zoveel mogelijk afwisseling. Het traject Islam, dat de meeste studenten aantrekt, zou volgens het panel baat hebben met een versterking van het docententeam. Studenten lieten zich tegenover het panel zeer positief uit over de kwaliteit van de huidige staf, die zij als betrokken en kundig beschreven. Studenten waarderen de levensbeschouwelijke diversiteit binnen het docententeam en ervaren dat docenten ongeacht hun persoonlijke overtuigingen in staat zijn om de vereiste wetenschappelijke distantie te betrachten.

Overwegingen

Het panel oordeelt dat curriculum, leeromgeving en docenten het studenten mogelijk maken om de beoogde leerresultaten te realiseren. Het onderwijsprogramma is logisch opgebouwd en van overtuigende inhoudelijke kwaliteit. Het onderwijs in wetenschappelijke vaardigheden is sinds de laatste visitatie aangescherpt en betrokkenen ervaren dat dit een kwaliteitsimpuls aan de scripties heeft gegeven. Te overwegen vervolgstappen zijn om de leerlijnen verder uit te diepen en interfacultaire samenwerkingsverbanden uit te breiden, zodat een multi- of interdisciplinaire werkwijze in de scriptie beter ondersteund wordt. De leeromgeving die de opleiding aan studenten biedt, past bij een kleine opleiding die de diversiteit van haar studentenpopulatie optimaal wil benutten. Het onderwijs is voldoende activerend en het panel heeft voorbeelden gehoord van leervormen die invulling geven aan het relevante facultaire onderwijsconcept van 'dialogisch leren'. Niettemin verdient de theoretische onderbouwing van dit concept volgens het panel meer structurele aandacht, evenals de scholing van docenten op het vlak van *mixed classroom teaching*. Uit de gesprekken kwam de bestaande diversiteit tegelijkertijd als een sterk punt en als een potentiële bron van spanningen naar voren. Ter bevordering van de groepsvorming vraagt het panel de opleiding mogelijkheden te onderzoeken om studenten ook buiten de colleges om meer met elkaar in contact te brengen. Verdere uitdagingen liggen er de komende periode op het vlak van het verhogen van de instroom en het reduceren van de aanzienlijke uitval. Met het oog op dat laatste moet de opleiding wat het panel betreft inzetten op het intensiveren van de begeleiding van studenten. Over de kwaliteit en toewijding van het docententeam is het panel positief. Docenten zijn experts binnen hun vakgebied en beschikken over de vereiste didactische expertise. Wel is de door stafleden ervaren werkdruk in combinatie met een aangekondigde reorganisatie en de aanstaande introductie van een nieuw bachelorcurriculum een bron van zorg. Het management zal goed moeten monitoren dat de onderwijskwaliteit in de komende periode niet onder deze factoren te lijden heeft.

Conclusie

Bacheloropleiding Religiewetenschappen: het panel beoordeelt Standaard 2 als 'voldoet'.

Standaard 3: Toetsing

De opleiding beschikt over een adequaat systeem van toetsing.

Bevindingen

Systeem van toetsing

Het systeem van toetsing van de opleiding volgt het toetsbeleid van de Faculteit Religie en Theologie en het VU-brede Toetskader. Volgens het FRT toetsbeleid worden bij de vormgeving van een toets de volgende uitgangspunten gehanteerd:

- een toets is de systematische beoordeling of een student de gestelde leerdoelen heeft gehaald;
- elke toets dient valide, betrouwbaar, transparant en beheersbaar (voor docenten uitvoerbaar) te zijn;
- per semester en per opleiding is er voldoende afwisseling in de vormen waarin toetsen worden afgenomen.

Het toetsplan van de opleiding beschrijft de wijze waarop de toetsing wordt uitgevoerd/geborgd. Toetsmatrijzen per vak en voor het curriculum als geheel leggen de verbinding tussen de visie op onderwijs en toetsen, de praktijk van het toetsen en beoordelen, de invulling van het onderwijsprogramma en de beoogde eindtermen van de opleiding (*constructive alignment*). Een

recente ontwikkeling (2017) is dat voor elke module een zogeheten Digitaal Onderwijsdossier (DOD) wordt samengesteld, waarin onder meer de modulehandleiding, toetsen en beoordelingsmatrijzen bewaard worden.

Het panel stelt vast dat er op het gebied van toetsing goede vooruitgang is geboekt sinds de laatste visitatie. De opleiding kent adequate uitgangspunten voor de toetsing en geeft daaraan, voor zover het panel kan vaststellen, een steeds consciëntieuzere uitwerking. Om te toetsen of een toets voldoet aan de eisen van validiteit en betrouwbaarheid wordt in de toetsconstructie standaard het vierogenprincipe toegepast: een collega-docent controleert de ontwerptoets aan de hand van de Checklist Toetsen. De ingevulde checklist wordt aan het moduledossier toegevoegd. Bij het nakijken van toetsen wordt gebruik gemaakt van antwoordmodellen. Ter bevordering van de transparantie worden studenten via de modulehandleiding en studiegids geïnformeerd over, onder meer, leerdoelen, toetsvorm en deadlines. Gangbare (formatieve en summatieve) toetsvormen zijn schriftelijke tentamens (open vragen/meerkeuzevragen), papers, mondelinge presentaties en mondelinge tentamens (met name in de taalverwervingsmodules Arabisch). Wat het panel betreft sluiten de gehanteerde toetsvormen aan op de vakspecifieke leerdoelen. Het stelt bovendien met tevredenheid vast dat er sinds de vorige visitatie meer aandacht is gekomen voor schrijfvaardigheid. In bijna alle modules is inmiddels een tussentijdse schrijfvaardigheidsoopdracht ingevoerd.

De kwaliteit van tijdens de visitatie bestudeerde voorbeeldtoetsen vindt het panel passend. Ook stelt het panel vast dat studenten positief zijn over de toetsen, die zij doorgaans goed vinden aansluiten op de stof. Wel signaleren studenten dat er qua beoordeling en feedback verschillen zijn tussen docenten. Docenten zijn volgens studenten altijd bereid om mondelinge feedback te geven, maar geven niet standaard een schriftelijke toelichting bij de beoordeling van papers. Ook vinden studenten de beoordelingscriteria niet altijd helder. Het panel concludeert hieruit dat in het formaliseren en uniformeren van de beoordelingspraktijk nog verdere stappen kunnen worden gezet.

Een ander punt waarvan de opleiding de komende periode werk zal moeten maken is de toetsing van het dialogisch leren. Uit gesprekken met management en docenten bleek dat er op dit moment nog geen eenduidig beeld bestaat van hoe leerdoelen op dit vlak het best getoetst kunnen worden.

Beoordeling van eindwerken

Naar aanleiding van de bevindingen van het vorige visitatiepanel is de scriptiebeoordelingsprocedure verder aangescherpt: scripties worden nu (onafhankelijk) beoordeeld door twee beoordelaars; er is een nieuwe facultaire beoordelingsmatrix ontwikkeld, waarin studenten al voor het schrijven van de scriptie inzage krijgen; de plagiaatcontrole is verscherpt doordat papers en scripties via een digitale plagiaatscanner worden ingeleverd. Wanneer de individuele beoordelingen van de scriptiebegeleider en tweede lezer ook na overleg meer dan twee punten verschillen, wordt een derde beoordelaar ingeschakeld, waarna het gemiddelde van de drie cijfers wordt vastgesteld als eindcijfer. Scripties die beoordeeld worden met een 6,0 dan wel een 9,5 of hoger worden altijd door een derde beoordelaar bekeken.

Over deze ontwikkelingen is het panel te spreken. Wel constateert het op grond van bestudeerde beoordelingsformulieren dat de beoordelingspraktijk nog weerbarstig is. Veel begeleiders leggen het zwaartepunt vooralsnog bij mondelinge feedback en zien het invullen van het formulier als bureaucratische formaliteit. De inzichtelijkheid van de beoordeling van scripties wisselt daarmee sterk. In een derde van de bestudeerde formulieren trof het panel niet of nauwelijks een kwalitatieve schriftelijke onderbouwing van de beoordeling aan. De consequentie daarvan is dat de rationale achter de beoordeling voor externe beoordelaars niet goed te volgen is en dat het niet transparant is of de student voldoende feedback heeft gekregen op zijn/haar prestatie. Wat het panel betreft is het belangrijk dat het belang van het schriftelijk onderbouwen van de beoordeling bij alle docenten 'tussen de oren komt'. Een kleine suggestie van het panel is om het invulveld 'opmerkingen' op het formulier te hernoemen in 'toelichting'. Dit onderstreept dat kwalitatief

commentaar niet optioneel is, maar een noodzakelijk onderdeel van de beoordeling. Overigens is het panel verder positief over de nieuwe beoordelingsmatrix, die relevante beoordelingscriteria omvat. Wel geeft het in overweging om in de voor alle opleidingen van de faculteit gestandaardiseerde matrix onderscheid te maken tussen bachelor- en masterniveau.

Voor de steekproef van bestudeerde scripties geldt dat het panel zich in veel (maar niet alle) gevallen kan vinden in de beoordelingen door de twee beoordelaars. In drie gevallen vond het panel een scriptie te hoog beoordeeld en in één aanvullend geval kwam het panel zelf uit op een onvoldoende. Daarnaast gaf het panel voor één scriptie een hogere beoordeling dan de beoordelaars.

Examencommissie

De bacheloropleiding Religiewetenschappen deelt een examencommissie met de drie masteropleidingen van de FRT. Het panel stelt vast dat de examencommissie haar aandacht voor de borging van de toetskwaliteit in de afgelopen periode heeft geïntensiveerd. In algemene zin draagt de examencommissie door informatievoorziening en adviezen bij aan de professionalisering van docenten op het vlak van toetsing. Meer specifiek bekijkt de examencommissie jaarlijks een aantal digitale moduledossiers, op basis waarvan zij zich een oordeel vormt over de kwaliteit van de toetsing in de opleiding. Daarnaast neemt de examencommissie een steekproef van scripties, om zo zicht te houden op de beoordelingskwaliteit en het gerealiseerde eindniveau. Op grond van het bestudeerde jaarverslag en het gesprek met de examencommissie heeft het panel een positief beeld gekregen van het functioneren van de examencommissie. De examencommissie geeft op zorgvuldige wijze invulling aan haar wettelijke taken en speelt een belangrijke rol in het stimuleren van de kwaliteitscultuur rond toetsing. Een goed voorbeeld daarvan is dat de examencommissie geregeld met individuele docenten in gesprek gaat over het belang van procedures en regels die bedoeld zijn om de toetskwaliteit te verhogen. Net als het panel heeft de examencommissie gesignaleerd dat de inzichtelijkheid van scriptiebeoordelingen een aandachtspunt is. In reactie daarop wil de examencommissie de steekproef van eindwerken komend jaar naar 100% uitbreiden. Onderdeel van de werkwijze van de examencommissie is bovendien dat zij individuele beoordelaars aanspreekt op onvolledig ingevulde formulieren, en tegelijk niet nalaat om beoordelaars die goed werk geleverd hebben te complimenteren. Naar indruk van de examencommissie begint deze werkwijze langzaamaan tot een culturomslag te leiden. Dit vindt het panel een vertrouwenwekkend signaal.

Overwegingen

Het panel stelt vast dat het facultaire toetsbeleid en het toetsplan van de opleiding uitgangspunten bieden voor valide, betrouwbare, transparante en uitvoerbare toetsing. De opleiding hecht onder meer belang aan toepassing van het vierogenprincipe bij toetsconstructie, het combineren van op de leerdoelen afgestemde formatieve en summatieve toetsen, en een heldere communicatie naar studenten over wat er van hen verwacht wordt. De procedures voor scriptiebeoordeling zijn in de afgelopen periode aangescherpt en de examencommissie is geprofessionaliseerd. Al met al leidt dit tot een systeem van toetsing dat op papier goed in elkaar steekt. Toch ervaart de opleiding dat het in de praktijk tijd kost om alle docenten mee te krijgen in de nieuwe systematiek. Verbeterpunten die het panel noteerde zijn dat studenten nog niet altijd schriftelijke feedback krijgen op papers en dat beoordelingsformulieren van scripties vaak te summier worden ingevuld, waardoor het eindoordeel onvoldoende onderbouwd is. Het dialogisch leren, volgens velen het vlaggenschip van de opleiding, wordt nog niet consequent getoetst. Hoewel er in de implementatie van procedures nog stappen te zetten zijn, heeft het panel vertrouwen in de goede voortgang van de opleiding op dit vlak. Dit is niet in de laatste plaats te wijten aan het zelfbewuste en constructieve optreden van de examencommissie, die goed grip heeft op de toetskwaliteit binnen de opleiding.

Conclusie

Bacheloropleiding Religiewetenschappen: het panel beoordeelt Standaard 3 als 'voldoet'.

Standaard 4: Gerealiseerde leerresultaten

De opleiding toont aan dat de beoogde leerresultaten zijn gerealiseerd.

Bevindingen

Voorafgaand aan het visitatiebezoek heeft het panel een selectie van vijftien scripties bestudeerd. Over het geheel genomen kan het panel zich vinden in het niveau van deze stukken. Veel van de bestudeerde scripties behandelen interessante en belangwekkende onderwerpen, bevatten heldere onderzoeksvragen en zijn gebaseerd op een aanzienlijke hoeveelheid relevante literatuur en bronnen. Uit de scripties is duidelijk op te maken dat studenten veel tijd investeren in hun onderzoek en daarbij zorgvuldig te werk gaan. De stukken zien er veelal verzorgd uit. Het panel noteerde ook enkele zwakkere punten, die voor meerdere scripties gelden. De belangrijkste aanmerking van het panel heeft betrekking op het feit dat scripties veelal te wensen overlaten op het vlak van 'kritische hermeneutiek' (criterium f in de beoordelingsmatrix). Het is gangbaar dat studenten te weinig reflecteren op de eigen positie ten opzichte van het onderzoeksonderwerp en dat een dialoog met andere posities ontbreekt. Gelet op het profiel van de opleiding vindt het panel dit spijtig. Verder valt op dat een aantal eindwerken weinig methodische reflectie laat zien en dat niet altijd correct wordt omgegaan met privacygevoelige data. Wat het panel betreft zouden begeleiders sterker op deze punten mogen sturen. Dat neemt echter niet weg dat het panel het niveau van verreweg de meeste scripties als minimaal voldoende beschouwt. Met één uitzondering tonen de bestudeerde stukken voldoende aan dat studenten de eindtermen realiseren.

Afgestudeerden van de bacheloropleiding Religiewetenschappen voltooien in de regel een masteropleiding voordat zij het werkveld betreden. Veel studenten kiezen voor een opleiding buiten de faculteit, deels ook buiten de VU. Uiteindelijk komen deze studenten volgens de opleiding in uiteenlopende beroepen terecht, bijvoorbeeld docent, geestelijk verzorger, beleidsmedewerker of (promotie-)onderzoeker. Binnen de faculteit kunnen studenten doorstromen naar de eenjarige masteropleiding Theologie en Religiewetenschappen. Voor studenten van het traject Islam geldt de afstudeerrichting Spiritual Care – Islam van deze masteropleiding als aantrekkelijke vervolgopleiding, niet in de laatste plaats vanwege het goede carrièreperspectief. Een wat het panel betreft zeer welkome ontwikkeling is dat de faculteit begonnen is met het opzetten van alumnibeleid, bedoeld om alumni structureler bij de opleidingen te betrekken en beter gebruik te maken van hun kennis, ervaringen en inzichten.

Overwegingen

Het panel stelt op grond van een steekproef van vijftien scripties vast dat studenten, op één uitzondering na, in de eindwerken laten zien dat zij de eindtermen van de opleiding realiseren. De scripties zijn vaak doorwrochte, omvangrijke werken, waarin studenten belangwekkende onderwerpen behandelen. Geconstateerde zwaktes op het vlak van methodische reflectie, kritische hermeneutiek en het niet voldoende anonimiseren van privacygevoelige data vragen om strakkere begeleiding op deze punten. Afgestudeerden van de opleiding stromen door naar een keur van masteropleidingen, binnen en buiten de faculteit en de VU.

Conclusie

Bacheloropleiding Religiewetenschappen: het panel beoordeelt Standaard 4 als 'voldoet'.

ALGEMEEN EINDOORDEEL

Het panel oordeelt dat de opleiding voldoet aan de vier standaarden uit het Beoordelingskader voor de beperkte opleidingsbeoordeling van de NVAO. Daarmee is het eindoordeel over de bacheloropleiding Religiewetenschappen positief.

Conclusie

Het panel beoordeelt de *bacheloropleiding Religiewetenschappen* als 'positief'.

BIJLAGEN

BIJLAGE 1: DOMEINSPECIFIEK REFERENTIEKADER

Inleiding: Theologie en religiewetenschappen

De opleidingen op het gebied van theologie en religiewetenschappen in Nederland bieden een grote verscheidenheid aan programma's en doelstellingen. Zij hebben gemeen dat zij een veelheid aan vormen van religies en seculariteit bestuderen vanwege hun belang voor het individu, de samenleving en de cultuur; in het geval van theologische ambtsopleidingen ook expliciet vanwege het belang voor kerken en levensbeschouwelijke instellingen.

De disciplines die sinds enkele decennia doorgaans religiewetenschappen (Religious Studies) heten, hebben zich sinds hun ontstaan in de 19e eeuw sterk ontwikkeld [KNAW 2015, 29v.]. Zij streven ernaar religieus bronnenmateriaal te bestuderen waarbij ook de waarheidsclaims van de bestudeerde religieuze traditie voorwerp van onderzoek kunnen vormen. Daarbij maken zij - in grensverkeer met veel andere wetenschappen - gebruik van inzichten en methoden van onder andere geesteswetenschappen (tekst- en literatuurwetenschappen, archeologie, kunstwetenschappen, geschiedwetenschap, filosofie en ethiek) en de sociale wetenschappen (de antropologie, maar ook de sociologie en de psychologie). Een reeks van dimensies van het veelkleurige fenomeen religie komt in deze studie aan de orde: de narratieve dimensie (soms in teksten neergeslagen), de doctrinaire (op het vlak van overtuigingen gearticuleerde), de ethische (het goede leven beogende), de rituele (in praktijken zich uitende), de sociale (organisatorisch-institutionele), de experiëntiële (aan ervaringen en belevingen rakende) en de materiële (voorwerpen, gebouwen, plaatsen, voedsel betreffende) dimensie van dit veelkleurig fenomeen. Met dit alles is de focus steeds meer komen te liggen bij de wereld van de 'geleefde religie' en daarmee naar de vraag hoe religie wordt en werd ervaren en gepraktiseerd [KNAW 2015, 18, 58 e.d.]. Op conceptueel niveau is aan de orde wat het betekent dat het gangbare begrip religie met name protestants-christelijke wortels heeft en wat dit inzicht impliceert voor de vormgeving van een breder curriculum in de toekomst [KNAW 2015, 88].

De theologie is een oudere discipline. Zij komt voort uit de binnen religieuze tradities gevoelde noodzaak tot kritisch, systematische en methodische reflectie op het eigen geloofsgoed, of anders gezegd, van een geloof dat tot verstaan probeert te komen [KNAW 2015, 28v.]. Er zijn verschillende omschrijvingen van theologie in omloop. Een daarvan is: 'Theologie beschouwt heel de werkelijkheid vanuit het gezichtspunt van haar relatie met en betrokkenheid op God en het transcendente.' Meer in het algemeen gesproken, bestudeert de theologie de bronteksten van geloofsstromingen en hun historische ontwikkeling (nabij en wereldwijd), reflecteert zij op een kritische en systematische manier op geloofsvisies op leer en leven en doordenkt en analyseert zij praktijken van geleefd geloof. Interactie met de tekst- en literatuurwetenschap, de geschiedeniswetenschap, de wijsbegeerte en de empirische sociaal-wetenschappelijke disciplines is daarmee in alle onderdelen waaruit de veelvormige theologie bestaat onontbeerlijk.

Op deze wijze is voor de theologie de wisselwerking met religiewetenschappen van groot belang, terwijl omgekeerd ook religiewetenschappers theologische perspectieven, methoden en onderzoeksresultaten in hun onderzoek kunnen betrekken. Voor de opleidingen levert dit een uiterst divers beeld op: opleidingen religiewetenschappen zonder verbinding met de theologie, opleidingen theologie zonder verbinding met de religiewetenschappen, maar ook opleidingen die met nadruk theologie en religiewetenschappen in een onderlinge samenhang en wisselwerking presenteren.

Ontwikkelingen ten opzichte van de vorige onderwijsvisitatie

Sinds de opstelling van het domeinspecifieke referentiekader van 2012 heeft een aantal ontwikkelingen plaatsgevonden. Bij sommige daarvan vinden tendensen die zich toen al aftekenden een vervolg, andere hebben zich nieuw of sterker dan voorheen aangediend.

[1] Aan sommige instellingen zijn de opleidingen religiewetenschappen in toenemende mate geïncorporeerd aan grotere eenheden als een Faculteit der Geesteswetenschappen [KNAW 2015, 69]. De UL kent een Centre for the Study of Religion als onderdeel van de Faculteit Geesteswetenschappen, aan de UU is het religieonderwijs ondergebracht bij het departement Filosofie en Religiewetenschap binnen de Faculteit Geesteswetenschappen en ook aan de UvA maken de religiestudies deel uit van de Faculteit der Geesteswetenschappen.

[2] De bekostiging van en verantwoordelijkheid voor de door Seminaria van kleinere kerkgenootschappen verzorgde opleidingstrajecten aan de VU hebben een andere vorm gekregen (dit geldt niet voor PThU en UU);

[3] Het zoeken naar intensievere samenwerkingsvormen heeft voortgang gevonden, zij het nog niet altijd met een toekomstbestendige uitkomst bekroond (in het bijzonder de TUA en de TUK);

[4] De opleiding Godeleerdheid aan de UL is in 2013 opgeheven, en TiU heeft de opleiding religiewetenschappen opgeheven met ingang van 2015;

[5] De bestudering van en het onderwijs in de islam is nog verder geïntensiveerd; bij de UU bestaat een aparte bacheloropleiding islam; bij de RU en de VU wordt een specialisatierichting islam binnen een bredere bacheloropleiding religiewetenschap aangeboden. Op masterniveau wordt er bij de RU, de UvA en de UU een specialisatierichting islam aangeboden, terwijl aan de VU de specialisatie islam bestaat bij de opleiding geestelijke verzorging (KNAW 2015, 70 v.).

[6] In het kader van het proces van internationalisering is het aantal Engelstalige bacheloropleidingen en masteropleidingen sterk gestegen;

[7] Er is binnen de opleidingen een groeiende aandacht voor aspecten van 'employability'.

Opleidingen theologie en religiewetenschappen; de situatie

Studenten die momenteel theologie of religiewetenschappen willen studeren kunnen in Nederland bij elf geaccrediteerde instellingen terecht. Recent zijn deze instellingen in drie categorieën ingedeeld [KNAW]. 2015 45v, 68-70]. Ten eerste drie brede universiteiten met opleidingen in zowel theologie als religiewetenschappen. Het gaat hier om de RU, de RUG en de VU. In deze instellingen is onderwijs en onderzoek ook aan een eigen faculteit ondergebracht (waar aan de RU ook de filosofie toe behoort).

Ten tweede drie brede universiteiten die alleen onderwijs en onderzoek hebben op het gebied van de religiewetenschappen. Het zijn de UvA, de UL en de UU. Aan deze universiteiten is onderwijs en onderzoek ondergebracht bij een Faculteit Geesteswetenschappen, soms (maar niet altijd) in een eigen departement.

Ten derde vier academische instellingen die alleen of overwegend onderwijs en onderzoek hebben op het gebied van de theologie: PThU (met locaties te Amsterdam, in samenwerking met de VU en te Groningen, in samenwerking met de RUG), TiU, TUK, en de TUA.

Deze driedeling loopt niet geheel synchroon met de door de wetgever mogelijk gemaakte situatie. PThU, TUA en TUK behoren tot de levensbeschouwelijke universiteiten, waartoe ook de UvH behoort (dat is de elfde instelling, die evenwel buiten het kader van deze accreditatie valt), terwijl alle opleidingen van de RU en TiU deel uitmaken van een bijzondere universiteit. De opleidingen van de PThU (met uitzondering van de Bachelor Theologie – Joint Degree – samen met de VU te Amsterdam), de TUK en de TUA vallen buiten het cluster WO Religie en Theologie en worden gevisiteerd binnen het cluster WO Theologie.

De bachelor- en masteropleidingen die in de visitatie Theologie en religiewetenschappen worden beoordeeld, hebben als doel studenten op te leiden tot een elementair wetenschappelijk (bachelor), dan wel een meer specialistisch wetenschappelijk (master) niveau op het gebied van het object van de studie. De bacheloropleidingen bereiden studenten voor op een geëigende masteropleiding. Daarnaast bereiden de opleidingen studenten voor op een maatschappelijke loopbaan, waarbij de kennis en vaardigheden die binnen de studie verworven zijn in praktijk kunnen worden gebracht.

Bacheloropleidingen Religiewetenschappen zijn er aan de RU, de RUG, de UL, de UvA, de UU en de VU en bacheloropleidingen Theologie zijn te vinden aan de PThU en de VU (joint degree), de RU, de RUG, TiU (Tilburg en Utrecht), de TUA en de TUK. Zowel in de religiewetenschappen als in de theologie duren de bacheloropleidingen drie jaar. In de bacheloropleidingen Theologie kan van die drie jaar brontalenstudie (Grieks, Latijn, Hebreeuws, Arabisch, of nog andere talen) een kleiner of groter deel uitmaken, maar dit is niet altijd een vereiste. In sommige opleidingen is het leraarschap Godsdienst en Levensbeschouwing tweedegraads onderwijsbevoegdheid (d.w.z. VMBO, de laagste drie klassen HAVO/VWO) een mogelijke beroepsuitgang. Vanuit beroepsperspectief verkrijgen de bacheloropleidingen vooral hun betekenis door het academisch kwalificatieniveau. Het ligt voor de hand dat studenten die een kerkelijk ambt ambiëren een bachelor theologie bovenal zien als een goede basis voor het volgen van een ambtsopleiding op masterniveau.

Daarnaast vormen de bacheloropleidingen een voorbereiding voor een academische onderzoekscarrière.

In vervolg op de bacheloropleiding worden één-, twee- en driejarige masteropleidingen aangeboden. Eenjarige masteropleidingen Theologie & Religiewetenschappen worden verzorgd aan de RU, RUG, TiU (Tilburg), UL, UU, UvA, en de VU en eenjarige masteropleidingen Theologie worden aangeboden door de PThU en TUK. Binnen de categorie van de eenjarige masteropleidingen Theologie & Religiewetenschappen bewegen sommige opleidingen zich uitsluitend op het gebied van de religiewetenschappen, terwijl in andere opleidingen religiewetenschappelijke en theologische onderdelen worden gecombineerd. De opleidingen zijn gericht op de kennis van het fenomeen religie in het algemeen en de verschillende religies in het bijzonder. De aandacht binnen de opleidingen is veelal gericht op een deelgebied van dit domein en een specifiek thema daarbinnen. In deze masterprogramma's zijn meestal beroepsvoorbereidende studieonderdelen opgenomen ten behoeve van beroepen op het terrein van religieuze gemeenschappen en/of maatschappelijke organisaties, het onderwijs, de media, de zorg, de overheid of het bedrijfsleven waar de in deze studie verworven kennis gewaardeerd wordt. Sommige opleidingen kennen in plaats van of naast de beroepsvoorbereidende onderdelen een onderzoeksvariant (mogelijkheid tot specialisatie in een subdiscipline).

Een deel van de hierboven genoemde instellingen biedt een tweejarige research master aan die opleidt tot onderzoeker in het domein van theologie en religiewetenschappen. Deze opleidingen vallen buiten het kader van deze visitatie.

Driejarige masteropleidingen Theologie worden aangeboden door de PThU (aparte accreditaties voor Amsterdam en Groningen), de RU, TiU (Tilburg en Utrecht), de TUA, de TUK en de VU. Driejarige (door de overheid bekostigde) ambtsopleidingen komen overeen met wat internationaal zowel door de protestantse kerken (samengekomen in de Leuener Kirchengemeinschaft) alsook door de rooms-katholieke kerk in de apostolische constitutie Sapiencia Christiana en de opvolger Veritatis gaudium wenselijk wordt geacht. Zij worden aangeboden door instellingen tot de oprichting waarvan kerkgenootschappen direct of indirect het initiatief hebben genomen, dan wel door instellingen met een confessionele geschiedenis waaraan Seminaria van kerkgenootschappen hun ambtsopleiding hebben toevertrouwd.

Opleidingen waarin kennis en inzicht wordt verworven van de islam zijn feitelijk onder veel verschillende disciplines gesitueerd [KNAW 2015, 70v.]. Voor zover zij onder de discipline Theologie en religiewetenschappen zijn ondergebracht, hebben nu te visiteren instellingen haar een uiteenlopende plaats gegeven (vaak als specialisatierichting). Alleen de UU biedt een Bacheloropleiding Islam en Arabisch aan die onder het cluster WO Religie en Theologie zelfstandig ter visitatie wordt aangeboden.

Beschrijving van de eindtermen

Bij het opstellen van onderstaande domeinspecifieke criteria of eindtermen is gebruikgemaakt van soortgelijke documenten uit het buitenland, met name van de benchmarks van de Quality Assurance Agency voor Theologie en Religiewetenschappen. Het referentiekader is gebaseerd op de descriptoren van het kwalificatieraamwerk voor het hoger onderwijs, de zgn. Dublin-descriptoren. Binnen de Dublin-descriptoren worden vijf aspecten onderscheiden: kennis en inzicht, toepassen van kennis en inzicht, oordeelsvorming, communicatie en leervaardigheden.

Bacheloropleidingen Religiewetenschappen

Binnen DGO bestaat er overeenstemming over de volgende eindtermen voor een bachelor Religiewetenschappen. De afgestudeerde is in staat:

Kennis en inzicht

- te laten zien dat hij/zij beschikt over een algemene oriëntatie in de religiewetenschappen en de plaats die de religiewetenschappen binnen het geheel der wetenschappen innemen;
- te laten zien dat hij/zij beschikt over elementaire kennis van en inzicht in diverse grote religieuze tradities in de wereld: hun ontstaan, hun geschiedenis, hun centrale geschriften, hun verwevenheid met diverse culturen en hun invloed op het persoonlijke, maatschappelijke en culturele leven;

- te laten zien dat hij/zij beschikt over elementaire kennis van diverse sociaalwetenschappelijke (bijvoorbeeld culturele antropologie, sociologie, psychologie) en geesteswetenschappelijke (bijvoorbeeld geschiedenis, filosofie, ethiek) disciplines van de religiewetenschappen;
- te laten zien dat hij/zij beschikt over elementaire kennis van de methoden van de religiewetenschappen;
- te laten zien dat hij/zij beschikt over meer gevorderde kennis en inzicht in een religie en/of thema binnen de religiewetenschappen, die onder meer blijkt uit een scriptie/ bacheloreindwerkstuk.

Toepassen van kennis en inzicht

- tot wetenschappelijke analyse van bronnenmateriaal en teksten;
- tot het verzamelen, in (elektronische) catalogi en (elektronische) databases, selecteren, en organiseren van secundaire literatuur en primaire bronnen en hiermee (relatief) zelfstandig kunnen werken;
- tot het onder begeleiding schrijven van een scriptie/ bacheloreindwerkstuk volgens de binnen de religiewetenschappen gangbare eisen;
- om verworven kennis toe te passen in een professionele context die typerend is voor de religiewetenschappen.

Oordeelsvorming

- tot oordeelsvorming op het vakgebied mede gebaseerd op het afwegen van relevante wetenschappelijke, sociaal-maatschappelijke en ethische aspecten;
- tot onderkenning van de religieuze dimensie van maatschappelijke vraagstukken, en deze vraagstukken kritisch vanuit religiewetenschappelijk perspectief te evalueren.

Communicatie

- vakmatige inzichten en resultaten van eigen wetenschappelijk onderzoek mondeling en schriftelijk te vertalen naar een breed publiek van specialisten en niet-specialisten.

Leervaardigheden

- academische en professionele vaardigheden te tonen, met name met betrekking tot individueel en groepswork, het evalueren en verbeteren van hun werk, ook op basis van feedback van anderen, en het opstellen van en zich houden aan overeengekomen plannen;
- tot zelfstandige oriëntatie op relevante masteropleidingen en/of relevante beroepssectoren.

Wat betreft de afstemming op de arbeidsmarkt geldt dat de opleiding moet kunnen laten zien dat de eindkwalificaties afgestemd zijn op de eisen van de arbeidsmarkt. Een mogelijke beroepsuitgang is die van het leraarschap godsdienst en levensbeschouwing met een (beperkte) tweedegraads bevoegdheid. Vanuit het beroepsperspectief dienen de bacheloropleidingen religiewetenschappen vooral gezien te worden als generalistische opleidingen, die hun waarde op de arbeidsmarkt ontlenen aan de academische vorming en vaardigheden die voorgaand omschreven zijn.

Naast de bovengenoemde eindtermen die alle opleidingen gemeenschappelijk hebben, zijn er per opleiding additionele eindtermen.

BIJLAGE 2: BEOOGDE LEERRESULTATEN

Dublin-descriptoren:

D1: Kennis en inzicht

D2: Toepassing kennis en inzicht

D3: Oordeelsvorming

D4: Communicatie

D5: Leervaardigheden

Algemene eindtermen (tevens eindtermen Comparatief-traject):

De student(e) die de opleiding heeft afgerond beschikt over:

- a) een algemene oriëntatie op de grondslagen van de studie van religie en levensbeschouwing en de plaats die deze binnen het geheel der wetenschappen inneemt (D1, D3)
- b) een algemene kennis van een aantal wereldreligies en (seculiere) levensbeschouwingen (D1)
- c) een meer gevorderde kennis van en inzicht in één van de wereldreligies of levensbeschouwingen (D1, D2, D3)
- d) inzicht in de waarheidsaanspraken van religies en seculiere levensbeschouwingen inzake moraal en geloof (D2, D3)
- e) inzicht in de (normatieve) rol van religie en seculiere levensbeschouwing in een pluralistische cultuur; inzicht in multireligieuze dilemma's, conflicten en dialogen; ervaring met het voeren van dialoog en de reflectie op de eigen levensbeschouwelijke positie; de vaardigheid om religies te vergelijken (D2, D3, D4)
- f) academische vaardigheden die voldoen aan de eisen van een WO-bachelor (eisen Dublin descriptoren) (D3, D4, D5)
- g) daarnaast heeft de student(e) de studie verbreed en verdiept middels de minor, met onderwijs buiten de eigen opleiding, mogelijkterwijs kennis en inzicht in het Arabisch of Sanskriet, mogelijkterwijs een stage of een studieverblijf in het buitenland (D1, D2, D3)

Nadere eindtermen Boeddhisme-traject

De student verwerft kennis van (D1):

- De beknopte ideeëngeschiedenis van boeddhisme in Azië en in het bijzonder van Aziatische revitaliserings- en moderniseringsbewegingen.
- De (receptie)geschiedenis van Buddhist Modernism (modernistisch boeddhisme) in de context van Global Buddhism of mondiaal boeddhisme.
- Bestaande boeddhistische gemeenschappen (sangha's), vooral in Nederland, en hun (internationale) netwerken, deels in detail.
- De complexe inhoud, conceptuele ontwikkeling en religieuze rol en betekenis van teksten in de verschillende boeddhistische tradities.
- Inhoud en geschiedenis van boeddhistische tradities van meditatie, en van Mindfulness tradities in het bijzonder.
- De belangrijkste boeddhistische achtergronden van het boeddhistische denken rond sterven en dood en vertrouwdheid met het palet aan rituele diensten op dat gebied.
- Kennis omtrent ethische theorieën en benaderingswijzen in de verschillende boeddhistische tradities.

De student past kennis toe (D2):

- Kan een aantal belangrijke boeddhistische verschijnselen, voorstellingen en ideeën historisch plaatsen
- Kan de samenhang van sociale en culturele patronen in diverse boeddhistische verschijnselen, voorstellingen en ideeën aangeven
- Leert te reflecteren op de grote diversiteit en op de perspectivische, contextuele, en tijdgebonden aard van boeddhisme

De student ontwikkelt inzicht in (D1):

- De culturele dynamiek van ontwikkelingen in boeddhisme, met speciale aandacht voor ontwikkelingen buiten Azië en in Nederland

- De maatschappelijke rol van boeddhistische tradities en groeperingen; zowel historisch gezien, in Aziatische contexten, als in hedendaagse contexten van Westerse moderniteit.

De student past dit inzicht toe (D2):

- Door het herkennen en kunnen contextualiseren van de verscheidenheid van vormen van boeddhisme, vooral van de modernistische varianten.

De student leert gefundeerde oordelen te vormen (D3):

- Door kritisch te kijken naar de verscheidenheid aan ontwikkelingen rond en binnen (modernistisch) boeddhisme en deze in hun context te kunnen plaatsen, speciaal ook in Nederland.
- Door goed geïnformeerd en met de nodige nuance kwesties rond legitimiteit, authenticiteit en normativiteit in (hedendaags) boeddhisme te herkennen en te leren hanteren.
- Waar nodig reflecteren op de eigen positie in de ontwikkelingen rond en binnen (modernistisch) boeddhisme, ook in de studie en beschouwing daarvan.

Nadere eindtermen Hindoeïsme-traject

De student verwerft kennis van (D1):

- de primaire vooronderstellingen van het hindoeïsme en de daarop gebaseerde orthopraxis
- de hedendaagse wetenschappelijke literatuur over hindoeïsme
- de historische ontwikkelingen van het hindoeïsme (zowel in India als in de diaspora)
- relevante bouwstenen van het hindoeïsme zoals sociale instellingen, mythologie, rituelen (zowel private als publieke), theologie/filosofie, vormen van private en publieke spiritualiteit
- elementair Sanskriet, voldoende om eenvoudige Sanskrietteksten te kunnen interpreteren
- moderne vooraanstaande hindoe theologen, ideologen en opiniemakers

De student verwerft inzicht in (D1, D3):

- de wijze waarop hindoeïsme door de eeuwen heen de Indiase samenleving heeft beïnvloed
- de mechanismen van religieuze en sociale innovatie binnen het hindoeïsme
- de diverse manieren waarop hindoeïsme zich verhoudt tot de moderniteit

De student verwerft de vaardigheid om (D2, D3, D4):

- zelfstandig hindoebronnen te kunnen raadplegen en te beoordelen op hun toepasbaarheid op hedendaagse situaties
- te reflecteren op de relevantie voor de eigen leefsituatie van elementen uit het hindoeïsme
- dialogen aan te gaan met andere grote wereldreligies

Nadere eindtermen Islam-traject

De student verwerft kennis van en inzicht in (D1):

- de primaire en secundaire bronnen van de islam
- het klassieke/Koranische Arabisch (basiskennis) om islamitische bronteksten te kunnen interpreteren met behulp van een woordenboek
- de interpretatieve methoden van de islamitische bronnen en de rol daarvan in verschillende sociale, culturele, politieke en theologische domeinen van de islamitische traditie
- de klassieke en moderne wetenschappelijke literatuur over de islam en de voornaamste auteurs
- de historische ontwikkeling van de islam in relatie tot mondiale ontwikkelingen in verleden en heden
- de diversiteit binnen de verschillende terreinen van de islamitische traditie
- de methoden van de religiewetenschappen en tevens de methoden van islamstudies
- de moderne (uitdagende) islamitische theologische en maatschappelijke vraagstukken in een seculiere samenleving
- de moderne en hedendaagse reformatische bewegingen in de islamitische wereld en de verhouding met de islamitische traditie en de moderniteit

De student verwerft vaardigheden in (D2, D3):

- de toepassing van de verworven kennis in een context die typerend is voor de islam in het bijzonder
- het reflecteren op moderne levensbeschouwelijke vraagstukken vanuit de islamitische theologie

- de hermeneutische competentie om zelfstandig islamitische bronnen te kunnen toepassen op verschillende hedendaagse vraagstukken
  - kritische oordeelsvorming op het vakgebied mede gebaseerd op het afwegen van relevante sociaal-maatschappelijke, wetenschappelijke en ethische aspecten in het islamitische werkveld
  - onderkenning van de religieuze dimensies van maatschappelijke vraagstukken en deze vraagstukken vanuit religiewetenschappelijk en islamitisch-theologisch perspectief te evalueren
  - het verzamelen, selecteren en organiseren van primaire en secundaire islamitische academische literatuur en bronnen en het zelfstandig hiermee leren werken (D5)
  - het schrijven van academische werkstukken over relevante thema's binnen de islamstudies volgens de wetenschappelijke criteria van de religiewetenschappen (D5)
- dialogoog met andersgelovigen en andersdenkenden (D4)

BIJLAGE 3: OVERZICHT VAN HET PROGRAMMA

Onderstaande schema's bieden een overzicht van het programma. Alle vakken bedragen 6 EC. De afkorting AK staat voor Academische Kern: het gaat hierbij om vakken die gericht zijn op academische en wijsgerige vorming, en op methoden en technieken van wetenschappelijk onderzoek. Vakken die groen zijn gemarkeerd worden gedeeld door twee of meerdere trajecten, gele of oranje gemarkeerde vakken zijn uniek voor het betreffende traject. In periodes 1, 2, 4 en 5 (8 weken) worden telkens 2 vakken gegeven, in periodes 3 en 6 (4 weken) 1 vak.

Jaar 1

Periode	Comparatief	Islam	Boeddhisme	Hindoeïsme
1	Religies en lichamelijkheid	Inleiding in de Koran en Soenna	Religies en lichamelijkheid	Religies en lichamelijkheid
	Hindoeïsme	Hindoeïsme	Hindoeïsme	Sanskriet 1
2	Geschiedenis van de Westerse filosofie			
	Boeddhisme	Geschiedenis van de Islam tot 1800	Boeddhisme	Sanskriet 2
3	AK: Wetenschapsfilosofie van de religiestudie: subjectiviteit, methode en theorie			
4	Christendom			
	Jodendom	Jodendom	Buddhist Modernism / Global Buddhism	Sanskriet 3
5	Academische kern: Inleiding in de Sociale Wetenschappen			
	Islam	Arabisch I	Islam	Islam
6	Nieuwe religieuze stromingen	Arabisch II	Nieuwe religieuze stromingen	Nieuwe religieuze stromingen

Jaar 2

Periode	Comparatief	Islam	Boeddhisme	Hindoeïsme
1	AK: Comparatieve godsdienstfilosofie			
	Core Themes in Anthropology	Arabisch III	Meditatie en psychologie	Geschiedenis van het Hindoeïsme 1: tot het jaar 1800
2	Levenskunst: focus op zelftransformatie	Arabisch IV	Nederlands Boeddhisme in context – heden en verleden	Levenskunst: focus op zelftransformatie
	Religies en groepsidentiteit: Focus op nationalisme, fundamentalisme en syncretismetheorieën	Islamitische theologie / Kalam	The Nature of the Mind	Hindoepraktijk en -narrativiteit
3	Godsdienst-fenomenologie	Arabisch V	Godsdienst-fenomenologie	Godsdienst-fenomenologie
4	AK: Seculiere levensbeschouwing: Focus op humanisme			

	Godsdienstpedagogiek	Godsdienstpedagogiek	Psychology of Religion	Psychology of Religion
5	Oosterse filosofie	Usul al-Fiqh	Wijsheid en mededogen	Hindoeïfilosofie
	Ethiek van de wereldreligies	Usul al-Tafsir I	Emptiness	Geschiedenis van het Hindoeïsme 2: vanaf het jaar 1800
6	Diversiteit en conflictbeheersing			

Jaar 3

Periode	Comparatief	Islam	Boeddhisme	Hindoeïsme
1	Vrije keuzeruimte / minor (totaal 30 EC)	Islam en Europese cultuur	Vrije keuzeruimte / minor (totaal 30 EC)	Vrije keuzeruimte / minor (totaal 30 EC)
2		Islamitische filosofie		
3		Usul al-Tafsir II		
3		AK: Hadith-Wetenschappen		
4	Ethische theorieën			
4	Comparatieve methoden: focus op mythen	Geschiedenis van de Islam na 1800	Religie in China	Hindoe-ethiek
5	Media, religie en populaire cultuur	Media, religie en populaire cultuur	Boeddhistische ethiek: Boeddhisme als transformerende kracht in mens en maatschappij	Media, religie en populaire cultuur
Vorbereiding scriptie				
6	Scriptie			

BIJLAGE 4: BEZOEKPROGRAMMA

Dag 1 - BA Religiewetenschappen, 3-jarige MA Theologie en Religiewetenschappen

10.00 – 10.10	Aankomst en welkom
10.10 – 10.40	<i>Pitch (10minBA/10minMA/10min vragen)</i>
10.40 – 12.15	Intern overleg en inzage documentatie
12.15 – 12.45	Lunch
12.45 – 13.30	Interview inhoudelijk verantwoordelijken BA en MA
13.30 – 14.15	Interview studenten bachelor (incl. OC-lid)
14.15 – 14.30	Pauze / intern overleg
14.30 – 15.15	Interview docenten bachelor (incl. OC-lid)
15.15 – 16.00	Interview studenten MA (incl. OC-lid) / alumni joint degree
16.00 – 16.15	Pauze / intern overleg
16.15 – 17.00	Interview docenten MA (incl. OC-lid)
17.00 – 17.30	Interview alumni Ba Religiewetenschappen en 3-jarige MA

Dag 2 – 1-jarige master Theologie en Religiewetenschappen

08.45 – 10.15	Aankomst en voorbereiding
10.15 – 10.45	Interview examencommissie VU
10.45 – 11.30	Interview inhoudelijk verantwoordelijken MA
11.30 – 11.45	pauze
11.45 – 12.30	Interview studenten master (incl. OC-lid)
12.30 – 13.00	Lunch
13.00 – 13.45	Interview docenten MA (incl. OC-lid)
13.45 – 15.45	vaststellen voorlopige bevindingen dag 1&2, voorbereiden interview
15.45 – 16.15	Interview alumni 1 jarige MA
16.15 – 17.00	Interview formeel verantwoordelijken dag 1 en 2
17.00 – 17.15	pauze
17.15 – 17.45	Seminaries Raad (Stakeholders)
17.45 – 18.15	Ontwikkelgesprek VU-opleidingen

Dag 3 – bachelor joint degree VU/PThU

08.30 – 09.15	Aankomst en voorbereiding
09.15 – 09.45	Rondleiding (i.v.m. UOB)
09.45 – 10.00	Pauze
10.00 – 10.45	Interview inhoudelijk verantwoordelijken
10.45 – 11.30	Interview studenten bachelor (incl. OC-lid)
11.30 – 11.45	Pauze
11.45 – 12.30	Interview docenten bachelor (incl. OC-lid)
12.30 – 13.00	Lunch
13.00 – 13.30	Interview examencommissie (PThU/VU)
13.30 – 14.15	Voorbereiden interview formeel verantwoordelijken
14.15 – 15.00	Interview formeel verantwoordelijken (PThU/VU) (incl. decaan?)
15.00 – 16.15	vaststellen voorlopige bevindingen
16.15 – 16.45	Ontwikkelgesprek Ba Theologie jd (VU/PThU)
17.00 – 17.45	Mondelinge terugkoppeling Ba Theologie jd (VU / PThU) Mondelinge terugkoppeling "overige" opleidingen (VU)

BIJLAGE 5: BESTUDEERDE EINDWERKEN EN DOCUMENTEN

Het panel heeft voorafgaand aan het bezoek vijftien eindwerken van de bacheloropleiding Religiewetenschappen bestudeerd. De gegevens van de eindwerken zijn bekend bij QANU en zijn op aanvraag beschikbaar.

Het panel heeft tijdens het bezoek onder meer de volgende documenten bestudeerd (deels in *hard copy* en deels via de elektronische leeromgeving):

- Jaarverslag examencommissie 2017-2018
- Jaarverslag opleidingscommissie 2017-2018
- Toetsbeleid FRT
- A-deel Onderwijs- en examenregeling (OER)
- Scriptiebeoordeling 2018-2019: "Droom- en slaapyoga in de bön-traditie", examinatoren: dr. Henk Blezer en dr. Annewieke Vroom
- Documentatie van representatieve vakken (moduleomschrijving, modulehandleiding, toets, checklist toetsing collegiale intervisie, module-evaluatie):
  - *Wetenschapsfilosofie van de religiestudie* (Academische Kern jaar 1)
  - *Godsdienstpedagogiek* (jaar 2)
  - *Usul al-Tafsir II* (traject Islam, jaar 3)